

Káldor Imre: A forradalom, mint a proletár osztályharc eszköze Marx és Engels írásaiban.

Über geschichtliche Ereignisse beklagt man sich nicht, man bemüht sich im Gegenteil ihre Ursachen zu verstehen und damit auch ihre Folgen. (Engels: Előszó Karl Marx vor den Kölner Geschworenen című füzethez.)

Marx Károly 1849 február 9-ikén a kölni esküdszék előtt állott, hogy feleljen azért, mert a népet a kormány rendeletével szemben való fegyveres ellenállásra hívta fel. A kormánynak arra az álláspontjára, mely az államügyész vádbeszédében is feltűnik, hogy az erőszakos fellépés a jogalapot sérti, Marx védőbeszédében a következőket felelte:

«A társadalom nem a törvényen alapul. Ez csak jogászi képzelődés. Ellenkezőleg: a törvénynek kell a társadalmon alapulnia, ki kell fejeznie az egyes egyén önkényével szemben a közös, a mindenkori anyagi termelési módból folyó érdekeket és szükségleteket... Nem lehet a régi törvényeket az új társadalmi fejlődés alapjává tenni, aminthogy e régi törvények sem alkották meg a régi jogi állapotot. A régi állapotokból eredtek, velük együtt kell pusztulniok. Szükségképpen változniok kell a változó életviszonyokkal. A régi törvények hangoztatása a társadalmi fejlődés új szükségleteivel és igényeivel szemben tulajdonképpen nem egyéb, mint időszerűtlen külön érdekek hangoztatása az időszerű közös érdekekkel szemben.»

«A jogalapnak ez a hangoztatása ily külön érdekeket óhajt uralkodó érdeknek feltüntetni, holott már nem uralkodnak; a társadalomra oly törvényeket szeretne rátukmálni, amelyek e társadalom életviszonyai, kenyérkereseti módjai, közlekedése, anyagi termelése folytán már halálra vannak ítélve; oly törvényhozókat óhajt működésben tartani, akik már csak külön érdekeket szolgálnak, az államhatalommal vissza akar élni, hogy a kisebbség érdekeit a többség érdekei fölé helyezze. Ilyképpen a

létező szükségletekkel minden pillanatban ellenkezésbe kerül, akadályozza a forgalmat, az ipart, társadalmi válságokat idéz elő, amelyek politikai forradalmakban törnek ki.»

A forradalom elméleti magyarázata Marxnál azon a megfontoláson alapszik, hogy a régi uralkodó osztályok s az általuk alapított termelési rendszerek egymás függvényei. Ha a termelési rend megváltozik, a régi osztályoknak is meg kell változniuk, vagy el kell tűnniök. A régi uralkodó osztályok szabta gazdasági öltözékbe a megváltozott gazdasági termelés formái nem férnek el többé s szét kell repeszteniök. Ha a gazdasági termelés által uralkodásra hivatott osztály a politikai hatalmat is magához akarja ragadni, ez a törekvés lesz a forradalmak szülőanyja.¹

A materialisztikus történeti felfogás megalapozásánál Marx és Engels teljesen át voltak hatva attól a gondolatától, hogy a nagy társadalmi átalakulás, mely hivatva lesz a proletár-osztályt uralomra juttatni, csakis aktív forradalom által lehetséges. «A mostani politikai állapotok mind forradalom következményei» — mondja Engels, hivatkozván Macaulayre, aki Anglia történetére vonatkozólag állapítja meg, hogy folytonos forradalmak sorozata volt.²

Eltekintve a személyes forradalmi hajlandóságtól, amelyet végre is két ily felforgatóról, mint Marx és Engels, fel kell tételeznünk, aminek különben nem egy bizonyosságát szolgáltatták is, a külső események is befolyásolták a két mestert, amikor a mozgalom taktikai programját kívánták megalkotni. A marxizmus megszületése a forradalmak korára esik s a történeti események, melyek a múlt század első felének jellegzetességét megadták, nyom nélkül nem maradhattak az elmélet gyakor-

¹ Das grosse Grundeigentum war wirklich die Grundlage der mittelaltrigen, der feudalen Gesellschaft.

Die moderne bürgerliche Gesellschaft, unsere Gesellschaft beruht dagegen auf der Industrie und dem Handel... Das Grundeigentum als das herrschende gesellschaftliche Element setzt die mittelaltrige Produktions- und Verkehrsweise voraus. Die neue bürgerliche, auf ganz anderen Grundlagen, auf einer veränderten Produktionsweise beruhende Gesellschaft musste auch die politische Macht an sich reißen; sie musste sie den Händen entreißen, welche die Interessen der untergehenden Gesellschaft vertraten, eine politische Macht, deren Organisation aus ganz verschiedenen materiellen Gesellschaftsverhältnissen hervorgegangen war. Daher die Revolution. (*Karl Marx vor den Kölner Geschworenen.*)

Überall, wo revolutionäre Erschütterungen eintreten, ein gesellschaftliches Bedürfnis dahinter sein muss, dessen Befriedigung durch überlebte Einrichtungen gehindert wird. (*Revolution und Kontrerevolution in Deutschland.*)

² ... die gesamten gegenwärtigen politischen Zustände das Ergebnis von lauter Revolutionen sind. So viel Länder, so viel Regierungen von Revolutions Gnaden. In England erkannt sogar der Whig Macaulay an, dass der jetzige Rechtszustand begründet ist auf eine Revolution über die andere. (Engels előszava *Karl Marx vor den Kölner Geschworenen*-hez.)

lati kivitelének tervén. Engels mondja a *Klassenkämpfe in Frankreich* előszavában, hogy a fejlődésről való felfogásukat nagyban befolyásolta Franciaországnak 1789—1830-ig terjedő történelme, mely a forradalmak szakadatlan láncolata volt. Különösen a februári forradalom hagyott lelkükben mély nyomokat.

«Amidőn a februári forradalom kitört, — mondja Engels az idézett előszóban — minden képzetünk a forradalmi mozgalmak feltételeire és lefolyására vonatkozólag az addigi, nevezetesen Franciaország, történeti eseményeinek varázsa alatt állott. Hisz ez az ország uralkodott 1789 óta az európai történelmen s innét indult ki megint a jeladás az általános átalakuláshoz. Így magától értetődik és elkerülhetetlen volt, hogy a Parisban 1848 februárjában proklamált «szociális» forradalom, a proletariátus forradalmának természetéről és folyamatáról való képzeiteinket erősen színezték az 1789—1830-ig terjedő mintaképekre való emlékezés. Amikor pedig a párisi felkelés a bécsi, milánói, berlini diadalmas felkelésekben visszhangra talált, amidőn egész Európa az orosz határig belesodródott a mozgalomba..., az akkori viszonyok között nem lehetett kétségünk, hogy a nagy előntő harc elérkezett, hogy egy hosszú és változatos forradalmi korszak alatt végig kell küzdenünk, hogy azonban ez csakis a proletárság végső győzelmével végződhetik.»

A forradalmi taktika elméleti megokolását egyébként elősegítette a marxi bölcelet módszere, a dialektika is, mely a fejlődést ugrásszerűen képzei. Már a februári forradalom előtt is lándzsát tör Marx a forradalom, mint a proletármozgalom egyedüli célravezető eszköze mellett.³ A hegeli jogbölcelet kritikájának előszavában az egyedüli eszköznek, mely Németországot a modern népek színvonalára emelheti, a forradalmat tartja. «A kritika fegyvere nem helyettesítheti a fegyverek kritikáját, az anyagi erőszakot anyagi erőszaknak kell ledöntenie, csak hogy az elmélet is anyagi erővé válhat, ha a tömeget ragadja meg.»

Marx forradalmár hangulatát még jobban megerősítette az a körülmény, hogy a *Rheinische Zeitung* betiltása után Parisba ment, hol titkos forradalmi társaságok tagja lett. Materialisztikus filozófiai természetével nem sokáig tudta azonban összeegyeztetni e titkos társaságok idealisztikus nézeteit, amelyek a forradalmakat nem a gazdasági viszonyok szüleményének, hanem apróbb-nagyobb aknamunkák mesterségesen megcsinált eredményének gondolták. 1850-ben már a Londonban alakult német kommunista-társaság központi bizottságából

³ Es fragt sich, kann Deutschland zu einer Praxis à la hauteur de principes gelangen, dass heisst zu einer Revolution die es nicht nur auf das offizielle Niveau der modernen Völker erhebt, sondern auf die menschliche Höhe, welche die nächste Zukunft dieser Völker sein wird.

is kilépett. Az elmélet megalkotása idejében azonban kétségtelesen befolyásolták a külső forradalmi viszonyok. A *Deutsch-Französische Jahrbücher*-ben (1844) a proletár-filozófiai forradalmat követeli, Feuerbach bírálatában (1845) az elméleti kritika helyébe a praktikusát kívánja tenni, ami tulajdonképp egyértelmű a forradalommal. Proudhon elleni iratában (1847) kifejti, hogy az a társadalmi rend, amely ily óriási osztálykülönbségeken épül fel, nem végződhet másként, mint egy rettenetes összeütközéssel.

Az 1848-as év hozta meg a marxizmus forradalmi elméletének legpregnansabb alkotását, a Kommunista Manifesztumot, a proletármozgalom elméletének ezt a ma is még változatlan erővel ható szinte evangéliumi erejű megnyilatkozását.

A látszólagos objektív történelmi szemlélődés leple alatt, mely a Manifesztum történelmi bevezetésében az eseményeket oly formában veszi szemügyre, mintha számtani feladat adatai volnának, tüzes forradalmi cselekményekre szól a felhívás. A matematikai szigorúsággal egymás mellé állított tételek viszonyításából vonja le a Manifesztum a forradalom szükség-szerű bekövetkezésének feltétlen voltát. A gondolatmenet az, hogy a proletár-osztály, a társadalom legszegényebb és legalsóbb osztálya, amelynek még nincsenek szerzett jogai. A proletárok nem már elfoglalt pozíciójuk megerősítését kívánják keresztülvinni, mint ahogy az az eddigi forradalmak célja volt, hanem épp a forradalom útján akarják ezt a pozíciót megszerezni. Ez a művelet nem sikerülhet másképpen, mint erőszakos felforgatás, forradalom útján, mert a «proletariátus a mostani társadalom legalsóbb rétege nem egyenesedhet fel anélkül, hogy minden fölébe épített réteg, amely a hivatalos társadalmat alkotja, a levegőbe ne repüljön.»

A Manifesztum történelmi fejtegetései során a burzsoá-osztály történelmi szerepének lefolyását teljesen a gazdasági fejlődésre vezeti vissza s a megváltozott, illetve megváltozandó gazdasági viszonyok kényszerítő hatása következtében, ahogy már említettem, szinte automatikus módon várja a burzsoá-osztály politikai összedőlését, utolsó soraiban kitör belőle a szenvedélyes forradalmár: «A kommunisták méltatlannak tartják magukhoz, hogy nézeteiket és szándékaikat eltitkolják. Nyíltan kijelentik, hogy céljaik csak az egész eddigi gazdasági rend erőszakos megdöntése által érhetők el. Remegjenek az uralkodó osztályok a kommunista forradalom előtt, a proletárok nem veszhetnek mást, mint láncukat, egy világot nyerhetnek azonban.»

Az 1789—1830-ig terjedő forradalmi időszak tanulságai azonban nemcsak a mozgalom elméletének kifejlődésére hatottak, sok helyütt bizonyos mértékben félrevezető módon, hanem a proletárforradalom taktikájának elméleti megalkotásánál is közrejátszottak. Az 1789—1830-ig lefolyt évek a kapitalista

termelési rendszer, a burzsoá-osztály kezdeti fejlődésének éveit. Velük együtt törvényszerűleg fejlődött a proletár bér munkás-osztály is. Maga Marx állapította meg, hogy a proletár-osztály fejlődése függvénye a kapitalista termelési rendszernek. Természetes, hogy a kezdetleges kapitalizmusnak egy osztályöntudatban és erőben gyenge proletárság felelt meg.

Az említett időszak tulajdonképpen azoknak a folytonos forradalmaknak története, amelyekkel a burzsoázia a nagy francia forradalom megkezdte átalakulását a feudális osztályokkal szemben részben megvédeni, részben kivívni volt kénytelen. Ezekben a harcokban a proletariátus mindenkor szövetségestársa, illetve a burzsoá-osztály vezetése alatt katonája volt.

A szövetség természetes és helyes volt. A proletár-osztálynak érdeke a harcokban megegyezett a burzsoá-osztályéval, mert megélhetésének javítása függött a harcok sikerétől. Marx és Engels a szövetség értelmét abban látták, hogy a harcok előidéztek új állapotok kedvező környezetet hoztak létre a proletariátus fejlődése részére.

A fejlődésben levő proletariátust csak annyiban érdekli a harc, hogy a burzsoázia győzelme által saját fejlődéséhez nyer levegőt a világosság, valamint szabadabb mozgást a harc-
térén, ahol majdan minden többi osztály felett győzelmet arasson.⁴

A harctérén való szabadabb mozgást a Kommunista Manifesztum oly módon kívánta volna a proletariátus javára fordítani, hogy egy győzelmes burzsoá-forradalom után a proletariátus ugyanazokkal a fegyverekkel, amelyekkel addig a burzsoázia érdekeit védte, a szövetséges társ ellen fordul. Miután segítségével sikerült a feudális-osztály hatalmát megtörni, a magában álló burzsoáziával szembeforduló proletariátusnak lesz ereje ahhoz, hogy kicsavarja a diadalittas burzsoázia kezéből a fegyvert és felülkerekedjék. A győzelmes burzsoá-forradalom eredményeibe kell a proletár-forradalomnak kapcsolódnia. Amíg a burzsoágyőzelem nem biztos, addig a proletárság nem vallhat színt. Ha az abszolút uralkodó és a feudális nemesség ellen való közös küzdelem helyett a proletariátus nyíltan saját érdekeinek harcosaként állna ki a színre, megtörténhetnék, hogy az egyébként ellenséges két osztály a közös ellenség leverése végett összefognak a proletármozgalmat leteperné. Ezért «Németországban a kommunista párt, mihelyt a burzsoázia forradalmi módon lép fel, közösen harcol a burzsoáziával az abszolút uralkodó, a feudális földbirtok és a kispolgárság ellen.»

⁴ Das noch im Entstehen begriffene Proletariat hat an dem Kampf nur so weit Interesse, als es durch den Sieg der Bourgeoisie Luft und Licht für eigene Entwicklung, Ellbogenraum auf dem Kampfplatz erhält, wo es einst den Sieg über alle andern Klassen erfechten soll. (Engels, Előszó *Karl Marx vor den Kölner Geschworenen.*)

«Egy pillanatra sem szűnik azonban meg, hogy a munkásokban lehető tiszta tudatot teremtsen a burzsoázia és a proletariátus ellenséges ellentéte tekintetében, azért, hogy a német munkás mindjárt azokat a társadalmi és politikai feltételeket, melyeket a burzsoázia uralma folytán előidézni kénytelen, mint megannyi fegyvert a burzsoázia ellen fordítsa, hogy a németországi reakciós osztályok megdőlte után a harc maga a burzsoázia ellen megkezdődjék . . . Szóval a kommunisták támogatnak minden a fennálló társadalmi és politikai viszonyok ellen irányuló forradalmi mozgalmat.»⁵

Hasonló módon kívánta céljai javára fordítani a marxizmus elméletét a francia «szociáldemokrata» mozgalmat, melyet Ledru-Rollin és Louis Blanc vezettek.

Jaurès egyik művének előszavában ezt a forradalmi rendszert «parazita» forradalomnak nevezi.⁶ Ez a forradalmi rendszer csak gyenge osztály taktikája lehet s a gyakorlatban igen veszélyes. Ha a burzsoáziát legyőzik, vele bukik a proletariátus is, ha pedig győz, könnyen megtörténhetik, hogy lesz még elég ereje az ellene támadó hűtlen szövetséges legyűrésére.

A Manifesztum taktikája tehát nem a forradalmi mozgalmak életrekelése, hanem irányítása. A proletariátus gondja az legyen, mondja a Manifesztum, hogy a tulajdonjog kérdését vesse a mozgalom felszínére. Ha ez sikerül, úgy a proletárok mindig résen lesznek, nem felejtik el a célt, melyért harcba szállottak. «Minden ily mozgalomban kiemelik a tulajdonjog kérdését, akár kevésbé, akár jobban kifejlődött formájában, mint a mozgalom alapját.»

A tulajdonjog kérdésének ez a kiemelése természetes következménye a marxizmus elméletének. A proletár-osztály uralmának gazdasági velejárója a termelési eszközök kisajátítása, amelyek addig magántulajdonban voltak. Ez pedig a tulajdonjog kérdésének elsősorú helyét vonja maga után. Ez a kisajátítás «elsősorban a tulajdonjog és a polgári termelési viszonyokba való zsarnoki beavatkozás útján történik.»⁷

Marx és Engels a kommunista eszmék valóra válását a múlt század 50-es éveire várták. Innen érthető az, hogy forradalmi taktikájuk ez az élősdű forradalom volt. A munkás-osztály erejét akkor ők maguk sem becsülték oly nagyra, hogy az egész velük szemben álló társadalmi réteget legyűrni képes legyen. Miután pedig másrésről a proletármozgalom érettségét oly előrehaladottnak hitték, hogy a győzelem bekövetkezését az egész közeli jövőre tették, nem maradt más hátra, mint a harc rendszerének ez a bizonyos mértékig ravasz hátsó gondolata.

Már a Kommunista Manifesztum megjelenése előtt is meg-

⁵ Kom. Man.

⁶ Jaurès: Aus Theorie und Praxis. Berlin

⁷ Kom. Man.

történt, hogy a proletárforradalmi mozgalom közvetlenül kapcsolódott bele a polgári forradalomba. A 48-as forradalmak már teljesen a Manifesztum taktikája szerint folytak volna le. Valójában a Manifesztum csak lemásolja a mozgalmak tényleges vezetésének képét.

A kontinentális országok között Franciaország volt a társadalmi átalakulás szempontjából a legérettebb. Marx és Engels tehát, — úgy mint a többi hasonló gondolkodású vezető — Franciaországból várta az első lökést, mely Európa társadalmi képének megváltozását vonja majd maga után. A társadalmi ellentétek Franciaországban eléggé kiélezettek voltak, ehhez még az 1845—47-iki évek gazdasági krízisei is járultak, amelyek élelmiszerhiányt és nagy drágaságot idéztek elő. A júliusi forradalom eredményei még rontottak a helyzeten, az alkotmányos monarchia a fináncarisztokrácia uralmának erősödését, sőt mindenhatóságát idézte fel. A júliusi forradalom eredményeit a februári forradalom rontotta le s a királyi uralom megdöntése után az ideiglenes kormány vette át az uralmat.

A kormány összetétele nagy túlsúlyt biztosított a forradalomban résztvevő rétegek közül a burzsoá-osztálynak. Miután Paris a proletárok kezében volt, az ideiglenes kormány a vidéket kívánta megkérdezni, vajjon a köztársaságot kívánja-e. Ennél a pontnál vált időszerűvé a Manifesztum által helyeselt taktika. Február 25-ikén Raspail a párisi proletariátus nevében megparancsolta az ideiglenes kormánynak, hogy a köztársaságot kiáltsa ki, mert különben 200,000 emberrel jön ellenük. A kikiáltás meg is történt, a proletariátus politikai uralma nem tartott azonban soká, mert a francia nép tényleges erőviszonyainak meg nem felelt s a párisi proletariátus júniusi leveretésével végződött.

Hasonló sorsra jutottak az 1848-as bécsi és berlini forradalmak is. A kezdetben kivívott sikerek után következtek az 1849-ik évi teljes leveretések. A proletariátus együtt bukott el a burzsoázia forradalmi ágával, annyi ereje még nem volt, hogy önállóan ki tudta volna vívni a győzelmet.

A *Klassenkämpfe in Frankreich*-hez írt előszóban Engels egész részletesen kifejti azt a gondolatmenetet, mely bennük azt a meggyőződést érlelte meg, hogy a proletariátus győzelme már akkor lehetséges. A Manifesztum ugyanis a proletárforradalom leglényegesebb jellemvonásának azt tartja, hogy az eddigi forradalmak egy kisebbség mozgalmi voltak.⁸ Ez a kisebbség mindenkor a gazdasági fejlődés folytán uralkodásra hivatott kisebbségnek szerezte meg a politikai hatalmat s épp ezért a többség vagy segítette a küzdő kisebbséget, vagy pedig nyugod-

⁸ Alle bisherigen Bewegungen waren Bewegungen von Minoritäten oder im Interesse von Minoritäten. Die proletarische Bewegung ist die selbständige Bewegung der ungeheueren Mehrzahl im Interesse der ungeheueren Mehrzahl (Kom. Man. 17. 1.)

tan engedte megtörténni. Ily körülmények között a kisebbség mozgalma oly színben tűnt fel, mintha az egész nép érdekében történt volna.

A 48-as években a proletariátus nyilvánvalóan kisebbséget alkotott. E kisebbség harca azonban oly célokért történt, melyek a nagy többség érdekét szolgálták. Fel kellett tételezni, hogy a nagy néptömegek, melyek a korábbi forradalmak során oly kisebbséget támogattak, — akár aktíve, akár passzíve — amelyek nem a tömeg javát kívánták előmozdítani, egyértelműen állnak a proletariátus mellé s így minden lehetőség megvolt a tekintetben, hogy a proletárkisebbség forradalma a nagy többség forradalmává alakuljon át.⁹

Ez a meggondolás volt az oka annak is, hogy az 1848-as események nem változtatták meg Marx és Engels véleményét a proletármozgalom taktikai eszközei tekintetében s az addigi vereségeket jelentéktelen mozzanatoknak tartották. 1850-re új forradalmat vártak, a kommunisták szövetségét újból megszervezték. Amennyiben ez a forradalom nem sikerülne vagy nem következne be, a forradalmi korszak egy periódusa lejárt, újabb forradalom csak újabb gazdasági krízis folytán születhetik meg. Erre a gazdasági krízisre Marx egész biztosan számított, hisz elméletének egyik alapvető tétele a rendszeresen és mindig erősebben visszatérő gazdasági válságok, mint a kapitalista termelési rendszer törvényszerű következményének tana. E gazdasági válságok előidézésére legalkalmasabbak a háborúk s ezért Marx az újabb forradalmat a krími hadjárat következményeképpen várja. E reménységet erősíti az a meggyőződése is, amelynek többször ad kifejezést, hogy az orosz cárság gyengülésével arányban van lehetősége a forradalmi mozgalmak sikerének, melynek legnagyobb gáncsvetője az orosz cárizmus. Ez a feltevés sem vált be. A Commune 1871-ben szintén a Manifesztum taktikájának segítségével jutott uralomra, de Franciaország cserbenhagyta Parist s a proletárok Mac Mahon fegyverei alatt véreztek el. Marx ekkor az Internationale élén állott, melynek főtanácsa nem helyeselte a párisi forradalmat s csak mikor már kitört, csatlakozott hozzá.

Az 50-es évek tapasztalatai meggyőzték a mestereket arról, hogy a proletárság egyelőre győzelemre nem számíthat. Bár ekkor még azt hitték, hogy a forradalmi mozgalmak elülte csak rövid időre szól lassanként a saját maguk elméletének igazságai

⁹ Und wenn... im Frühjahr 1850 die Entwicklung der aus der „sozialen“ Revolution von 1848 entstandenen bürgerlichen Republik die wirkliche Herrschaft in den Händen der... grossen Bourgeoisie konzentriert, dagegen alle andere Gesellschaftsklassen, Bauer wie Kleinbürger um das Proletariat gruppiert hatte, war da nicht alle Aussicht vorhanden für den Umschlag der Revolution der Minorität in die Revolution der Majorität. (Előszó *Klassenkämpfe in Frankreich* 8. 1.)

kezdtek áthatni gondolkodásuknak ezt a terét is. Nem kerülhette el figyelmüket, hogy a proletárság minden forradalmi harca csak a kapitalista-osztály hatalmát erősítette meg s így le kellett vonniok azt a következtetést, hogy a proletárforradalom nem győzhet, mert a politikai hatalom felépítéséhez szükséges gazdasági viszonyok megalapozása még nem teljes.

A *Klassenkämpfe in Frankreich* előszavában (1895) Engels klasszikus teljességgel adja elő azokat a megfontolásokat, melyek őket arra bírták, hogy szakítsanak taktikájuk eddigi aktív forradalmi harcra alapított rendszerével: «A történelem nekünk és mindannyiunknak, kik hasonlóan gondolkoztunk, nem adott igazat. Világosan megmutatta, hogy a kontinens gazdasági fejlettsége akkor még távolról sem volt érett a kapitalisztikus termelési forma félretételére; bebizonyította ezt azzal a gazdasági forradalommal, amely 1848 óta az egész kontinenst elfogta és a nagyipart Franciaországban, Ausztriában, Magyarországon, Lengyelországban és újabban Oroszországban meghonosította, Németországból pedig egyenest elsőrangú ipari államot teremtett — mindezt kapitalisztikus, 1848-ban tehát még nagyon fejleszthető alapon. Azonban éppen ez az ipari forradalom volt az, mely világosságot teremtett az osztályviszonyok között». Ennek a tisztázódási folyamatnak, mely részben a gazdasági téren, részben az osztályöntudat fejlesztésének terén működött, eltüntetvén a régi ipari céhrendszerből fennmaradt csökevényes és egyéb közbenső tagokat, lett az eredménye az a hatalmas, szervezett, fegyelmezett, belátás és győzelemtudattól teljes proletársereg, mely a szociáldemokrata párt mögött áll. «S ha ez a hatalmas proletársereg sem tudott még a célhoz jutni, ha távol attól, hogy a győzelmet egy nagy csapással elérje, kemény, szívós harccal állásról-állásra lassan kénytelen előnyomulni, ez a körülmény egyszersmindenkorra bebizonyítja, mily képtelenség volt 1848-ban a szociális átalakulásnak egy egyszerű, meglepő megrohanás útján való meghódítása.¹⁰

A meggyőződésnek ez a megváltozása Marx műveiben is megállapítható. Míg a *Kapital* első kötetét forradalmi szellem hatja át, a harmadik kötet a gazdasági folytonos és egyenletes fejlődés történetirányító szerepét engedi a felszínre jutni. Sőt a *Neue Rheinische Zeitung* hasábjain is megérezhető ez az irányváltozás.

Teljes lett e meggyőződés ereje az 1871-iki események, különösen a Commune bukása után. A Kommunista Manifesztumnak 1872-ben megjelent második kiadásához fűzött előszóban Marx és Engels teljesen visszavonják a forradalom, mint a proletár-osztályharc végső eszközének tanát, amikor egyébként a Manifesztum többi alapelveit fentartják. «... e Manifesztumban lefektetett általános alapelvek nagyjában véve még ma

¹⁰ Előszó: *Klassenkämpfe in Frankreich*-hez.

is teljesen helyesek. Ez alapelvek gyakorlati alkalmazása tekintetében maga a Manifesztum jelenti ki, hogy ez mindenütt és mindenkor a történelmileg uralkodó viszonyoktól fog függni s ezért nem helyezünk különös súlyt a II. rész végén javasolt forradalmi rendszabályokra. Ez a fejezet ma sok tekintetben más-ként hangzanék. Tekintettel a nagyiparnak az utolsó huszonöt esztendőben való óriási fejlődésére és a munkásosztálynak evvel együtt haladó pártszervezetére, tekintettel elsősorban a februári forradalom s még sokkal inkább a párisi Commune gyakorlati tapasztalataira, ez a programm ma helyenként elavult. Nevezetesen a Commune szolgáltatta annak bizonyítékát, hogy a munkásosztály nem veheti a kész államgépezetet egyszerűen birtokba s nem helyezheti üzembe saját céljai részére.»

Az elméletnek ez a korrekciója teljesen következetes. Nem volna összeegyeztethető a materialisztikus történelmi felfogással oly harcmodor alkalmazása, mely a meglévő gazdasági viszonyokkal nem egyeztethető össze. Már pedig maga Engels mondja, hogy a történelem nemcsak ebbéli felfogásuk illúziós voltát bizonyította be, hanem megváltoztatta azokat a körülményeket is, amelyek között a proletárságnak küzdenie kell.¹¹ Amíg egyrészt a történelmi események a gazdasági viszonyok függvényeiképpen jelentkeznek, úgy minden mozgalom, mely a gazdasági viszonyokkal nem azonos rezgésű, szükségképpen eredménytelen lesz s magától összeomlik.

A materialisztikus történelmi felfogás alkalmazása cseng ki Marx egyik beszédéből is,¹² melyet az Internationale hágai kongresszusa után egy népgyűlésen Amszterdamban mondott. Ugyancsak a taktika kérdésével foglalkozik beszédének egy passzusában, melyben arról beszél, hogy a proletár-osztálynak meg kell szereznie a politikai hatalmat, hogy a munka új rendszerének szervezetét megalkothassa. «De nem állítottuk, hogy az utak, melyek e célhoz vezetnek, mindenütt ugyanazok.»

«Mi tudjuk, hogy a különböző vidékek intézményei, erkölcsi és eredete figyelembe veendő s nem tagadjuk, hogy vannak országok mint Amerika, Anglia ..., ahol a munkások békés utón is elérhetik céljaikat.»

A revolúció fegyverének félretételénél azonban egy — bár elméletileg kevésbé, gyakorlatilag annál fontosabb meg-gondolás is befolyásolta a mestereket. A kapitalista rendszer fejlődésével párhuzamosan fejlődött hűségese csatlósa, a militarizmus. E szervezett, fegyelmezett hadigépezettel szemben a

¹¹ Die Geschichte hat aber auch uns Unrecht gegeben, hat unsere Ansicht, als eine Illusion enthüllt. Sie ist noch weiter gegangen: sie hat nicht nur unseren damaligen Irrtum zerstört, sie hat auch die Bedingungen total umgewälzt, unter denen das Proletariat zu kämpfen hat. (Előszó *Klassenkämpfe in Frankreich.*)

¹² Közölve Kautsky: *Die Diktatur des Proletariats.*

proletariátus erőbeli alárendeltségének felismerése is hozzájárult ahhoz, hogy a taktikai eszközök megválasztásánál kizárják a fegyverek sorából a forradalmat. Engels Angliában sokat foglalkozott haditörténettel és katonai tudományokkal, amelyek nélkülözhetetlenségét az 1849-es események is igazolták s e tanulmányai meggyőződésének kialakulásában mindeneseire közrejátszottak. Útcai harcban katonaság ellen győzni a legnagyobb ritkaság és a 48—49-es évek felkelői sem arra törekedtek, hogy a katonaságot megverjék, hanem hogy a csapatokat morális eszközökkel megpuhítsák s a harcba olyan lelki momentumokat vigyenek bele, amelyekkel a katonaság vezetői nem számoltak s melyek megjelenése oly zavarba ejti őket, hogy fejüket vesztik. Ilyképpen a felkelés sikerre vezethet. Sok reménység azonban nincsen erre; a szervezetlen, hiányosan felszerelt proletár nem tudhat sikeresen ellenállni az ölési technika minden vívmányával felszerelt katonának. A legtöbb elérhető eredmény egy-egy barrikád sikeres megvédése lesz, de hogy ez mennyit ér, azt a berlini, párisi és bécsi csodás hősiességgel keresztülvitt barrikád-harcok leverése mutatta meg. Nemhogy egész város, de egyes városrészek védelme sem sikerül s a forradalom, melynek lényege az aktív támadás, lassanként a passzív védelemre szorítkozik, mely egyértelmű leveretésével. Amint a katonaság részéről, műszaki csapatok kezdenek beavatkozni, a harc elveszett, különösen, ha a fellépő katonaság vezetője minden politikai tekintet félretételével tisztán csak katonai szempontok által vezettette magát.

Már 1849-ben is hátrányban volt a forradalmár a katonával szemben, a bekövetkezett fejlődés ezt az aránytalan előnyt a katonaság javára még növelte. Úgy számban, mint felfegyverzés tekintetében a hadsereg hatalmasan fejlődött. A városok építészeti fejlődése, a nyílt egyenes, széles utcák pedig a barrikádharc esélyeit rontották le.

«Érti most már az olvasó — kiált fel Engels — miért akarnak bennünket az uralkodó osztályok egyszerűen odajuttatni, ahol a puska lő és a kard vág? Miért bélyegeznek bennünket gyáváknak, mert nem megyünk egyszerűen az utcára, ahol már előre biztosan tudjuk leveretésünket? Miért kérnek bennünket oly bensőséges módon, hogy legyünk végre ágyútöltelék?»¹³

Az 1849 után eltelt 25 év története meggyőzte a mestereket arról, hogy a forradalmak korszakának — legalább egyelőre — vége. A katonaság és proletariátus újabb összeütközésének eredménye csak hatalmas érvágás lehet az utóbbi testén s a proletariátust fejlődésében, ha meg nem is semmisítené, de mindenesetre visszavetné.

A világtörténelem iróniájának mondja Engels, hogy a logika a feje tetejére állott és a forradalmárok, a szocialisták

¹³ Előszó: *Klassenkämpfe in Frankreich*-hoz.

sokkal jobban fejlődnek a törvényes formák, mint a törvénytelen állapotok között. A felforgatók vidáman fejlődnek a törvények árnyékában, melyeket a «rend pártjai» hoznak meg s amelyek épp ezeket a rétegeket teszik tönkre. *La légalité nous tue*, kiálthatnak fel Odillon Barrotval.

A proletariátus célja a tőkének a burzsoá-osztály kezéből való kisajátítása.¹⁴ «A proletariátus politikai hatalmát arra fogja használni, hogy a burzsoáziától apránként minden tőkét elragadjon, minden termelési eszközt az állam, vagyis az uralkodó osztályként megszervezett proletariátus kezében központosítsa s a termelési erők tömegét minél gyorsabban növelje». Ez a célkitűzés, mely a Manifesztumban a proletár-osztály győzelme után lett volna a proletárság politikai programja, céllá lett, melyet az osztályharc fegyverével kell kiküzdeni.

E fegyverek közül az aktív forradalmat Marx és Engels kivetették és helyébe a politikai küzdelem, a parlament terén való harcot léptették.

A leghatalmasabb forradalmi eszköznek tartja Engels az általános választójogot. A *Klassenkämpfe in Frankreich* előszavában hatalmas lelkesedéssel beszél azokról a hatásokról, melyeket a proletármozgalom javára az általános választójog létrehozott. A viszonyok változásával új taktikának kellett bekövetkezni. Be kellett a mestereknek látniok, hogy a proletár osztályharcnak is elsősorban a termelési módokat kell alapjukban oly módon befolyásolni, hogy azok a proletár, kommunista termelés céljaira alkalmasak legyenek. A Manifesztum a politikai hatalom megszerzését írta a proletár osztályharc zászlajára, hogy e hatalom megszerzése után, ennek segítségével a gazdasági hatalom megszerzhető legyen. Az új taktika a gazdasági hatalom megszerzésére és ezzel összefüggően a politikai téren lépésről-lépésre való előrejutásra irányul. Az egyik irányzat fegyvere a sztrájk, a másiké a választójog. A proletár osztályharcnak azonban ez csak második étapeja. Következő dolgozatom tárgya ez újabb korszak eredményeinek és tanulságainak vizsgálata lesz.

1903-ban ugyané folyóirat hasábjain írtam a következőket: «Nem osztjuk Engels nézetét, hogy a proletárforradalom egyáltalán lehetetlen s e nézet helyességét a mai korra és a közel jövőre nézve tartjuk csak helyesnek. Ő maga mondja a 19-ik század első felének forradalmairól, hogy azok abban az esetben sikerültek, ha a forradalmárok a katonaságot ügyükneltnel megnyerték. Egy jövőbeni proletárforradalomnál sincs annak lehetősége kizárva, hogy a katonaság a proletárság ügyének szolgáljon. Sőt ennek az esetnek be kell következnie, ha a népeség túlnyomóan nagy része a szocializmus eszméit, mint érdekeinek legjobban megfelelőit magáévá teszi, ami nélkül amaz átváltozás úgysem történhet meg. A katonaság mai szervezete

¹⁴ Kom. Man.

mellett, midőn az emberanyag folyton változik, nem lehetetlen a katonákat már eleve a szocialista eszméknek megnyerni s ez a működés hatásában annál biztosabb, minél nagyobb a közműveltség és minél rövidebb a szolgálati idő. Természetes azonban, hogy akár forradalmat, akár általános sztrájkot megkísérelni mindaddig, míg az idők teljessége el nem érkezik, nem más, mint öngyilkosság.»¹⁵

A fejlődés e felfogásomnak igazat adott. A kapitalista termelési forma részben a politikai harc, részben a gazdasági küzdelem folytán mindinkább gyengül. Amíg a felépítmény mind óriásibb méreteket ölt, az alapzat kezd szétmállani. Másfelől kénytelen a kapitalizmus a militarizmust eddig még soha nem ismert arányokban megnövelni, mindaddig, míg a kapitalizmus imperializmusa által előidézett világháború azt a tényleges helyzetet nem idézi elő, hogy a kapitalizmus érdekeit oly hadsereggel kénytelen védeni, amely túlnyomó nagyrészen azokból az osztályokból rekrutálódik, amelyek a tőkés-osztály legelkeseredettebb gazdasági ellenségei s melyek a legelső kínálkozó alkalmat megragadják, hogy a gyűlölt ellenség ellen fordítsák azokat a fegyvereket, melyeket az védelmére adott nekik. Ilyképpen a kapitalista uralom két hatalmas oszlopa dől ki, a gazdasági és katonai, nincs lehetőség, hogy az összetört alapokon tovább vagy újra felépíthető legyen.

A történelem megismétlődik. Az 1848—49-es eseményeket újabb kiadásban láthatjuk. A tanulságokat azonban, melyeket az akkori idők eseményeiből levonhatunk, a mai mozgalmak irányításában és felfogásában kell hasznosítanunk.

Gombos Ferenc: A keresztyénség jelenkori válsága.¹

Még azok előtt sem lehet új és meglepő gondolat a keresztyénség válságáról beszélni, akik meg vannak győződve szilárdul afelől, hogy a keresztyén vallás abszolút értékű és mind e világvégezetéig szóló hivatása van.

A történelmi idő folyamán nem egyszer fordult már elő, hogy a keresztyénség válság elé került. Többször jutott már a keresztyénség az elé a feladat elé, hogy a létjogát igazolja s önmagát a múltból átmentse a jövőbe. A válság mindenkor úgy állott elő, hogy izmossá nőtt korszellemek, melyeket a szellemi és társadalmi fejlődés sodra vetett felszínre, bírálat alá vették a keresz-

¹⁵ Különbözik-e a proletár osztályharc az eddigi osztályharcoctól. *Husadik Század*, IV. évf. 11. szám.

¹⁶ Alábbi sorok egy még február folyamán tartott előadás gondolatait tartalmazzák és még március elején beküldettek e lap szerkesztőségébe. Ebből a szempontból ítélendők meg egyes tételei, melyeket azóta már a nagy változások sokszorosán túlhaladtak. *Szerk.*

tyénségnek azt a fogalmazását, amit akkor találtak s azokat az intézményeit, amelyekben akkor fejezte ki a keresztyénség a maga programját és lényegét. S a keresztyénségnek ez a korszellemeik ítélszéke elé való idézése minden egyes alkalommal nyilvánvalóvá tette, hogy a keresztyénség fogalmazása sohasem lehet véglegesen lezárt valami s hogy a keresztyénség misszióját, programját sohasem lehet olyan intézmények és szolgálatok létesítése és beállítása által kifejezni, amelyekről azt lehetne mondani, hogy egyszer s mindenkorra szóló és a legjobb cselekedetek és alkotások.

S amennyiben nyilvánvalóvá vált az emberiség számára az a tény, hogy a keresztyénség hajlandó, képes és alkalmas arra, hogy az önkifejeződésének ezeket a módjait úgy változtassa meg, hogy ezt a változtatást egyben az evolúció természetes következményének tekinti: annyiban megállta a korszellemeik próbáját. Amennyiben kész volt a keresztyénség időnkint arra, hogy a «régieket» olyan «újakkal» cserélje fel, amelyeket a szellemi és tudományos haladás megkövetelt s amelyek a társadalmi haladással lépést tartottak: annyiban megoldotta a válság problémáját úgy az önmaga, mint mások számára.

Amennyiben pedig visszautasította a korszellemet a maga jogos követeléseivel; amennyiben nem vett tudomást arról, hogy minden, — tehát maga a vallás is tanaival és intézményeivel — fejlődésnek, változásnak van alávetve, s haladásra kötelezve: annyiban elodázta a válság problémájának a megoldását és végzetes módon engedi felhalmozódni maga ellen az ítélet erejét és vádjait, hogy egyszer egy szomorú napon katasztrofálisan szakadjanak reá és zúzzák semmivé.

Ilyen válságon ment keresztül a keresztyénség a történelmi idő folyamán pl. a III. és IV. század határain, mikor az akkori görög és római közszellem követelményeivel kellett számolnia. Válságát megúsza, mert meghódolt a korszellem követeléseinek előtt.

Az újkorban főleg három jelentős válságra utalhatunk. A reneszánsz és humanizmus által teremtett korszellem követeléseire a *reformációval* felelt a keresztyénség. Sajnos, nem a maga teljes egészében, mert a római katolicizmus csak a *tridenti* zsinattal válaszolt.

Egy további próbára a XVIII. század felvilágosodottsága tette a keresztyénséget, amit azáltal állt meg, hogy megindított egy komoly és hatalmas tudományos kutatást történetkritikai, vallástörténeti, vallásfilozófiai, illetve pszichológiai irányban, mely a virágkorát ugyan még csak most kezdi elérni; és levonta e kutatások minden biztos eredményének összes gyakorlati konzekvenciáit.

Végül említtem azt az eleddig kevés figyelemre méltott krízist, melybe a múlt század első felének forradalmi szocializmusa vitte a keresztyénséget. S ez, megértvén a szocialista mozgal-

mak jogos szemrehányásait, élénk tevékenységet kezd meg a társadalmi nyomorúságok enyhítése terén különböző egyesületek megteremtése által. A mozgalomnak közönségesen a «belmisszió» nevet adják s leghatalmasabb képviselője a német Wichern, éppen a 48-as idők forradalmi vihara nyomán támadt nyomorúságok megszüntetése érdekében ébresztgeti széles körök felelősségérzetét. Azóta a keresztyén «szeretetmunka» óriási szolgálatokat teljesített mindenfelé a kerek világon; de főleg Amerikában, Angliában és Németországban bontotta ki mind hatalmasabban a maga erejét a mind teljesebbé váló program irányában.

Ma újra az előtt a helyzet előtt áll a keresztyénség, hogy egy friss és erőteljes korszellemnek, amely kezd uralomra jutni a művelt államok népeinek lelkében, az ítélőszéke elé került, amelyeknek követelményei vannak vele szemben. S a keresztyénségnek meg kell állania újra a próbát, ha egyrészt nem akarja elveszíteni azoknak a nagy tömegeit, akik eddig hívei voltak és másrészt ha ki akarja terjeszteni mind szélesebb körökre a maga szellemi befolyásait.

Már pedig a keresztyénség reflektál úgy arra, hogy megőrizze a maga közösségében azokat, akik eddig a hívei voltak, mint arra is, hogy a jövőben szerepet játsszék mint világalakító' és nevelő tényező.

Miben áll a keresztyénség jelenkori válsága?

Szerintem ma a keresztyénség *komplikált* válság előtt áll. S ebben a komplikáltságában van a jelenkori válságnak a jellegzetessége.

1. Mindenekelőtt akut válságba került a keresztyénség a maga egyházi formájában.

Es pedig nemcsak abban a létkérdéses értelemben, hogy gazdaságilag hogyan lehet fentartani az egyházakat a jelenlegi összetételükben, tömegeikkel és intézményeikkel, ha egyszer megszüntetik az államok a maguk erkölcsi és anyagi támogatásukat az egyházakkal szemben. Mindenesetre ebben az értelemben is súlyos válság elé fognak kerülni az egyházak sok helyütt. De ez a válság több országban ma nem is aktuális, mert az egyes egyházak részint önként, részint állami törvényhozás alapján már jóval előbb rátértek az önerőből való épülés útjára. És még ott is, ahol az állam kezdeményezte az elválást, csak átmenetileg volt válságos a helyzet az illetékes egyházakra, egyébként az államtól való függetlenség előbb-utóbb mindenütt a vallási élet reneszánszát hozta magával.

Ahol azonban az egyház és állam szétválasztása csak *ma* következik be még, mint pl. nálunk, ott a válság nem áll meg annál a ténynél, hogy átmeneti nehézségeket fog hozni az egyház mai összetételére nézve. Hanem komplikálódni fog az egyházi keresztyénségnek egy további válságával is. Hogy mivel, arra rögtön rátérek.

De addig is, míg ezt kifejteném, nem hallgathatom el azt az aggodalmamat, hogy ma ez az átmeneti válság is olyan súlyos lesz (nálunk pl. egész bizonyosan), milyent egyetlen megelőző szeparáció sem hozott el az egyházakra. És pedig több okból kifolyólag: Először is azért, mert a hivatalos egyházak még ma sem tudják megérteni, hogy a szeparációnak be kell következnie,² nem értik meg, hogy ezt az igazság elve kívánja és éppen azért nemcsak hogy nem *kezdeményezik* a szeparáció keresztülvitelét, ami a lehető leghelyesebb eljárás lenne ma a részükről, hanem egyenesen ellenforradalmi módon vannak ellene ennek a gondolatnak és makacsul kapaszkodnak bele minden értékeikbe és naívvul reménykednek abban, hogy a szeparáció és szekularizáció vagy nem fog bekövetkezni, vagy legalább is oly módon lesz keresztülvihető, hogy gazdaságilag semmiféle nehézséget nem fog jelenteni az egyházakra.³ Emiatt aztán nem is készítik elő egyházaikat erre a válságra s így az, amikor el fog következni, teljesen készületlenül találja őket. Arról az eshetőségről, hogy esetleg olyan kormány hajtja végre a szeparációt, amelyik nemcsak hogy nem lesz méltányos, de egyenesen ellenséges hangulatú lesz az egyházakkal szemben, nem is beszélek. A fontosabb további tényező az, hogy a szeparáció egy nagy világháború és egy hatalmas szociális forradalom után következik be, ami lényegesen specializálja a mai helyzetet ebből a szempontból. És pedig többféle értelemben. Egyrészt úgy, hogy a szeparáció népitélkezést fog kiváltani az egyházak vezetőivel szemben; másrészt úgy, hogy a hitkényszer alól való felszabadulás olyan reakcióba fog átcsapni, ami jelentékeny tömegeket fog elvinni az egyházaktól.

Pedig a szeparációból fakadó válsága az egyházi kereszttyénységnek nem fog megállani ennél a magasra fokozott átmeneti nehézségnél.

Úgy hiszem, hogy a szeparáció gazdasági és egyházjogi válsága ki fogja termelni magából a *felekezeti* jellegű kereszttyénység, vagy még igazabb, ha azt mondom: az u. n. történelmi egyházak létjogának a kérdését is. Ez közelebről azt jelenti: a jelenlegi egyháztagnak széles rétegei előtt fog felmerülni a szeparációval kapcsolatosan annak a kérdésnek a mérlegelése[^] hogy van-e még továbbra is értelme annak, hogy azok, akik egy közös alapon állanak, t. i. a Jézus tanításait tették magukévá, felekezetre és egyházakra tördeljen, egymással sokszor ellenséges és gyűlölködő versenyben, illetve harcban állva, hozzanak szégyent arra az egységre, amelyet Jézus eszmény gyanánt állí-

² A „szabad egyház a szabad államban” eszméjét még ma is csak csoportok és egyháztársadalmi egyesülések teszik magukévá nálunk is, Németországban is.

³ L. pld. dr. Balthazar Dezső, ref. püspök utópiáját a *Lelkészegyesület* 1919. febr. 23. számában.

tott eljük. Ez a kérdés azoknak az államoknak a keresztyénei körében fog elsősorban felmerülni, akik most fogják átélni a szeparáció válságát, de futótűzként fog hatalmat venni más államok keresztyéneinek a lelkén is és mivel egy ilyen válság felszínre jutása sokképpen elő van készítve mindenfelé, kilátás van arra az eshetőségre, hogy ez a válság perfektuálódik, de annyi mindenesetre bizonyos, hogy minden vonalon meg fogja rendíteni a felekezeti egyházakban való hitei.

Egy ilyen válság felbukkanása előtt az utak több oldalról meg vannak egyengetve.

Mindenekelőtt soha olyan mérvet nem öltött még, mint mostanában a protestáns egyházak tagjai között annak az «ébredési» mozgalomnak a hatása, amelyik felekezeti szempon-
tokon felülálló s a történeti egyházakkal szemben közömbös keresztyénséget hirdetett és ápolt. Azonkívül tervszerű propaganda is dolgozik az egyházak uniója érdekében. Továbbá a protestáns keresztyénség körében lassankint mindenfelé tért hódít magának hatalmas szellemi vezérek tervszerű munkája nyomán (Rausenbusch (Amerika), Ragaz (Svájc) és Sulze (Németország) a «gyülekezet»-eszmény. Ennek az eszménynek az a lényege, hogy a keresztyénséget apró, testvéri közösségek családias organizációjában: a *gyülekezet*-ben akarja megvalósítani. Amelyben minden tag öntudatos hívő és autonóm részese a jogoknak és kötelességeknek (Sulze jelszava: *Seelsorge aller an allen*). Lelkigondozást gyakorló gyülekezet tehát az az eszmény, amelyben a modern keresztyénség kifejezésre jut.

Ez az eszmény kérlelhetetlenül leálcázta a jelenlegi egyházakat. Megmutatja, hogy nem önkéntes társulás eredményei; hogy nem is annyira a hívők, mint az adófizetők társasága; hogy nem lelki gondozást tart főcéljának, hanem liturgiális funkciók üzését; s hogy elsősorban nem az Isten országa kiépítésén dolgozik, hanem a maga kultur-, gazdasági és hatalmi politikájának érdekeit szolgálja és védelmezi. Ezen az alapon nyilvánvaló, hogy a különböző egyházaknak nem is az a tény ad létalapot, minthogyha a híveiket olyan közös meggyőzések tartanák egybe, amelyek tekintetében a többi csoportosulásoktól lényegesen különböznek. Ez lehetett így négyszáz évvel ezelőtt, mikor *alapszabályszerűen* szervezkedtek egymás mellett a különböző egyházak. De nincs így ma. Mert ma vagy az a történelmi esetlegesség dönti el kinek-kinek a hovátartozandóságát, hogy az ősei melyik felekezetnek voltak a hívei, vagy pedig gazdasági, érvényesülési stb. érdek.

Hiszen a *hivatalos* hitvallását mindenik egyház a mi korunkból oly messzi időben zárta le, hogy ma már szinte képtelenség ezeket a hitvallásokat tekinteni azoknak az alapoknak, amelyeknek az elfogadásán válnak el az emberek egymástól különböző egyházak tagjaivá. A ceremóniákat sem tekinthetjük olyan tényezőknél, amelyek felől való meggyőződés tagolná

felekezetek keretei közé a keresztyéneket. Hiszen a legtöbb gondolkozó egyháztag mindenik felekezetben elégedetlen a ceremóniákkal.

Nem is mások ma az egyházak, mint kulturális, gazdasági, hatalmi és politikai szervezetek ott, ahol még nincsenek elválasztva az államtól; és ilyenekké válnak előbb-utóbb a szeparáció után is.

Elkerülhetetlennek látszik a mi időnkben az egyházaknak az a válsága, mely el fogja seperni ezeket abban a formájukban, amelyben nem a keresztyénségnek, mint vallásos világnézetnek a missziói érdekeit szolgálják, hanem a lényegtől elütő, idegen érdekeket. És helyet fog adni a keresztyénség gyülekezeti keretek között folyó életének; mely családias egységbe azokat tömöríti, akik egyformán éreznek és gondolkoznak. S ezek az apró közösségek jogi szempontból az independentizmus állapotában maradhatnak, de a lelki élet nagy érdekeinek szolgálatában pásztorkodási közösségekké tömörülhetnek magasabb egység szerint. De a keresztyénséget nem fogják mereven körülhatárolt, tételesen kidolgozott hitvallásokhoz kötni s a testvéri közösség vállalását nem teszik függővé «házi dogmatikájuk» elfogadásától, vagy visszautasításától. A gyülekezeti élet megnyilatkozásai dolgában sem patentíroznak majd bizonyos ceremóniákat és liturgiákat, hanem helyesebb lélektani ismeret alapján a gyülekezési élet vezetői számára a legmesszebbmenő szabadságot biztosítják a tekintetben, hogy a gyülekezet bizonyos lelkifeszültségeit milyen liturgikus formák között vezessék le.

A gyülekezetek élete és vezetése a demokrácia jegyében fog állani. Minden intelligens hívó jogosított gyülekezeti munkára és vezetésre. A lelkészi munkát nem szabad a jövő gyülekezetében exisztencia kérdésévé tenni. Nem szabad többé egy embert kizárólag csak lelkészi pályára nevelni, hogy mikor az illető esetleg belsőleg meghasonlott önmagával, létkérdéssé váljék reánézve, hogy őszinte legyen-e, vagy hazudjon. De a gyülekezeti tagokat sem szabad kitenni annak, hogy egyetlen ember járszalagán vezetessék a lelki életük, mígnem megszabadítja tőle őket a Halál. A gyülekezeti vezetésnek a jövőben nem monarchikus, hanem köztársasági alapon kell majd történnie.

Mindez nem jelenti azt, hogy az egyházak történeti jelentőségéről és hivatásáról nem akarunk tudni. Az egyházak kultúrárt terjesztettek akkor, amikor más tényezők nem éretek felelősséget ez irányban. Hogy ez a kultúraterjesztés sokszor tendenciózus volt, csak természetesnek kell találnunk. Az egyház továbbá mindenkor nagy jelentőségű erkölcsrendőri szerepet töltött be. Bár igaz, hogy autonóm erkölcsiség ápolására nem tett meg minden tőle telhetőt.

Azonban ma már kizárólag *ilyen* szempontokból nem lehet létjogukat indokolnunk. Mikor a társas közösségek a maguk egészében felébredtek a kultúraterjesztés iránti felelősségre és

mikor ezt a hivatást igazabban és eredményesebben tölthetik be, mint a felekezeti egyházak. S mikor a pusztá erkölcsrendészeti szerep méltatlan és feleslegessé vált hivatás az egyházak részére.

Ha a keresztyénség mint közösség továbbra is jogi és gazdasági organizációk keretei közt fog élni és azokhoz lesz kötve, nincs semmi biztosíték arra, hogy missziójában őszinte lesz. A keresztyénségnek, mint közösségnek, önmaga iránti kötelessége, hogy mihelyt teheti, levesse magáról az egyházi szervezet páncélburkát, amely belső életét állandóan agyonfojtással fenyegeti.

2. Mint a fentiekből nyilvánvaló a keresztyénségnek, mint közösségi életnek, mint kollektív jelenségnek a sorsa nincs hozzákötve az egyházak sorsához. Pusztán az a tény, hogy az egyházi keresztyénség válságba került, nem hozná magával azt, hogy a keresztyénség, mint közösség is válság elé jutott.

Azonban az utóbbi válság függetlenül amattól, ma szintén valósággal elkövetkezett a keresztyénségre.

Említettem, hogy a keresztyénség az elmúlt századokban néhány fontosabb próba elé került és a próbát megállta. Így pl. a XVIII. század követelésének, hogy tegye önmagát tudományos kritika tárgyává, vagy a XIX. század szociális szellemének bemutatva a maga áldozatait.

Azonban a keresztyénség *közösségi* életének egészében nem lettek ezek a követelmények öntudatosra, elfogadottakká és azok a korszerű intézkedések és változtatások, amelyeket egyes keresztyének (még ha mindjárt a legnagyobbak is) és egyes szeparált csoportok véghezvittek is a maguk életében és meggyőződésében, nem jutottak le a keresztyénség széles rétegeihez s nem váltak közkinccsé és közszellemmé. A keresztyénség, mint nagy világközösség négyszáz év óta (a reformáció ideje óta) nem érezte elodázhatatlan kötelességének, hogy együttesen állapítsa meg úgy azt, hogy miként fogalmazza meg időről-időre a maga keresztyénségét a különböző korok tudományos eredményének és haladó idő tapasztalatainak és a fejlődésnek megfelelőleg, mint azt, hogy keresztyénségéből milyen gyakorlati konzekvenciák folynak a kor kulturális, egyházi, társadalmi és politikai stb. szükségleteinek megfelelőleg. Mindig csak kivételes egyesek és sokszor külön csoportosulások kiváltsága volt ilyen értelemben járnunk el és hordozni érte a nagy többség ódiáját, viselni a megbélyegzés gyalázatát és az üldöztetés szenvedéseit. A keresztyénség, mint kollektív egész, mindmáig elodázta annak a határozott lépésnek a megtételét, hogy közszellemmé, köztudattá tegye azt a mértéket, mely a tagok keresztyénségét aszerint ítéli meg, hogy mennyiben korszerű és mennyiben tudja és meri levonni a belőle folyó gyakorlati konzekvenciákat. Ehelyett tűrte azt az állapotot, hogy egyesek és nagy csoportok abban a hitben legyenek, hogy *jogosan* ítélik meg valakinek a keresztyénségét akár a tridentin zsinat határozatai és anatómái alapján, akár pedig az ágostai hitvallás, vagy a második helvét hitvallás mértékei szerint. A protestáns keresz-

lyenség mindig fölénnyel szólta meg a katolicizmus dogmaalkotását amiatt, hogy azt a tridenti zsinaton zárta le. Pedig *hivatalosan* ő sem cselekedett tulajdonképpen különbül. A protestáns felekezetek hivatalosan most is a XVI. század hitvallásai alapján állanak és vallásoktatási anyagukat is ezeknek a szellemében állítják össze és dolgozzák fel.

Nagy szerencséje volt a keresztyénségnek a századok folyamán az, hogy minden időben akadtak, habár kevesen is, olyanok, akik önálló kezdeményezéssel korszerűvé tudták tenni állandóan a keresztyénséget és így egyben elfogadhatóvá is sokak számára, akiknek a keresztyénséghez való csatlakozásuk éppen a legtöbbet jelentette s ily módon mindidáig átmenthető is volt a keresztyénség a múltból a jelenbe azokkal a szellemi értékekkel egyben, melyeket mint nélkülözhetetleneket és köz-kincseket hord magával a fejlődő emberiség nemzedékről-nemzedékre.

Azonban, ha valamikor, úgy ma elérkezett az ideje annak, hogy az a folyvást elodázott válság felszínre kerül és megoldást vár, hogy t. i. a korszerű és életképes keresztyénség úgy jelentkezék e világban, mint a nagy közösségek birtoka és ne csak mint egyesek és apró, egymástól szeparált csoportok különcsége. Ennek a kérdésnek a megoldása süllyal bír kifelé és befelé egyaránt. Befelé szükség van arra, hogy a keresztyénség élő erői kifejtessenek és megkíméltessenek a hívő lelkek attól, hogy előbb-utóbb arra ébredjenek rá, hogy keresztyénségükben, mint korszerűtlen és vérszegény valamiben csalódtak s emiatt attól elszakadjanak. Kifelé pedig ezentúl csak úgy bír erővel és hatalommal fellépni a keresztyénség, ha közösségi mivoltában is ilyen korszerű és gyakorlati tud lenni. Így számíthat figyelembe vételre. Így vehet fel versenyt konkurrens világnézetekkel. Igaz, hogy a keresztyénséggel, mint történeti jelenséggel sohasem számolhat le a világ; a keresztyénség, mint egyeseknek a transcendentális világgal való mély és benső kapcsolata olyan élmény lesz e világ végezetéig, amit a fejlődés nem fog túlhaladni. A keresztyénség, mint egy olyan tényező, amelyik a fejlődés elé az «Isten országát» állította oda eszmény gyanánt, örökké aktuális lesz abban a világban, amely akarva, nem akarva, isteni kényszerűség szerint halad folyvást éppen ennek az eszménynek a megvalósítása felé.

De nem erről van itt most szó.

A keresztyénség több akar lenni, mint pusztá történeti tény. A keresztyénség számomra, ha csak mások élték át primär módon és én nem: semmi. Szépen mondja *Naumann*: «Minden idők és emberek számára megismétlődik az a feladat, hogy Istent nekik maguknak kell keresniök és megtalálniuk. Amit az elődök találtak, az jó lehetett az ő számukra, de mi ezt nem vehetjük át úgy egyszerűen tőlük. Minden újonnan felszűrődő ifjúság előtt Isten valami ismeretlen, elfátyolozott kép. Minden

emberöltőben az igaz Istent újonnan kell felfedezni és új kijelentésből megismerni.»

De az sem elég, ha a keresztyénség nem lesz egyéb, mint egyeseknek a privát ügye Istennel; mint a transcendentális világgal való személyes közössége, mely ebben a tétlen miszticizmusban merül ki. Az «üdvösség», a mennynek a föld számára való emez exportja: nem egyes kiváltságosak számára való luxus cikk. Minden keresztyén egyénre és közösségre aktuális az a mementó, amit Farel dörgött Genfben az átutazó és maradni nem akaró Kálvin felé, mikor az tudós visszavonultságban akarta «élvezni» a neki adott világosságot: «Isten átka lesz életeden és tudós henyéségeden, ha nem segítesz nekünk az Isten munkájában.» Az az erő, ami a keresztyén közösségekben felhalmozódik, nem arra való, hogy fősvény önzéssel, «isteni familiák» «szent egoizmus»-ával belkörüleg emésztessék fel.

Az a keresztyénség sem ér semmit, amelynek van ugyan eszménye afelől, hogyan valósul meg a földön az Isten országa; de ezt a megvalósulást úgy várja, mint «deus ex machinát» az égből; mint metafizikai erők forradalmi betörését e világba. Valami mennyei puccsfélét a földi kormányzattal szemben.

Jól van: legyen a végcél Isten országa. Ismerjük el, hogy akik ezt meglátták, helyesen és igazán láttak. De jöjjön tisztába a keresztyének közössége egyetemlegesen azzal, hogy ezt a végcélú emberi erőfeszítéssel, küzdelemmel, amit a metafizikai világ minden titkos ereje támogat, lehet csak megközelíteni. S értse meg a keresztyénség egyeteme, hogy erre a munkára, amely azt a nagy, egységes terv szerint folyó evolúciót, ami a világ és emberiség életében végbemegy, csak eleven, friss, *mai erő*kkal és világossággal lehet sikeresen szolgálni. Csak azoknak, akik számára a keresztyénség mai korszerű élményt és meggyőződést jelent, nem pedig eljárat idők tantételeit, szokásait és intézményeit.

Közös és egyetemes ügyé kell tehát tenniük ma a keresztyéneknek, hogy megállapíthassák, mit jelent *ma* keresztyénnek lenni: micsoda világ- és életnézeti tartalmat és milyen gyakorlati konzekvenciákat.

3. És itt ezen a ponton túl kell haladnia minden idők keresztyén közösségeinek egy nagyszabású és végzetes egyoldalúságát. Azt, amellyel nem respektálták annak az evolúciónak az *egységét*, ami a világ és emberiség életében bontakozik ki. Ami szerint nem vették tudomásul, hogy az egész történetben *egyugyanazon* Lélek, Igazság és Világosság birkózik a kibontakozás érdekében s győzi le diadalmas haladással az összes ellenállásokat. És hogy ebben az evolúcióban, egyenlőképpen eszköze annak a Léleknek *minden*: hívő és hitetlen, bűn és erény, test és lélek, anyag és szellem stb.

S hogy ez a feladat, mint megoldandó súlyos probléma

ajánlkozik a keresztyénség számára, ebben van egy újabb válság ítélete reá róva a keresztyénségre.

S ennek az egyoldalúságnak a legyőzése pedig annak a megértésével történhetik, hogy a világ folyását és a fejlődés szövedékét nem szabad széttagolni és egyes frakciók zsákmányává tenni. Nem lehet többé úgy járni el a fejlődés szolgálatában, hogy a keresztyének zárt társaságot alkotva a munka egységéből kiszakítva magukat s megítélve, sőt elítélve a kívül maradiakat, amatőrködnek a világboldogítás szolgálatában s világboldogító értékeikkel detail-kereskededést űznek.

A keresztyének, ebből a szempontból, a történelmi idő folyamán, mindig tömegestől tévesztették el a fejlődés szolgálatát. Az igazságot akarták hirdetni. De a maguk igazságát szűklátkörűen szeparálták a fejlődő tudomány igazságaitól és úgy helyezték azt szembe emezzel, mint isteni igazságot a világi (értsd: ördögi) «igazsággal» és ez utóbbit előszeretettel vetették meg és nézték le. Minthogyha tényleg lehetséges és jogos dolog volna igazság és igazság között ilyen értelemben különböztetni. Minthogyha nem mindenik igazság, ami valóságnak bizonyosodott be, nem egyugyanazon Lélek kijelentése volna! Minthogyha a Biblia úgy vélt igazságai nem dőltek volna meg idővel, csak úgy mint a tudományok úgy vélt igazságai.

Vagy: akartak társadalmi szolgálatokat teljesíteni. De úgy, hogy elszigetelték magukat a maguk programjukkal másoktól, akik pedig hasonló társadalmi programot akartak s akiknek csak éppen annyi bajuk volt, hogy a keresztyénség tanítételeivel nem tudták azonosítani magukat. S emiatt történhetett meg azután az, hogy a keresztyénség századokon keresztül nem jutott el a társadalmi bajok meglátására s nem ébredt fel ezekkel szemben a felelőssége. És mikor már kezdett is ébredezni, egészen félszeg és egyoldalú módra ápolta ezt a felelősségét.

Századokon keresztül ki tudott békülni azzal a megoldással, hogy a földi élet átmeneti állapota az embernek, tehát nem méltatandó olyan túlságos figyelemre. Persze ezt a közfelfogást főleg az a vezetőség teremtette meg, amelyiknek a maga számára sikerült a földi életet is jól berendeznie. Nagyon jól tudta menteni szociális renyheségét azzal az elmélettel, hogy Isten pedagógiai eszközei a nyomorúságok azok számára, akik általuk gyakoroltatnak s akik részére ez az evangélium üzenete: *tűrd* azt, amit Isten rád mért. De megfeledeztek arról, hogy ugyanezek a szenvedések Isten kezében más értelem szerint is lehetnek pedagógiai eszközök. T. i. azok részére, akik szemlélői a testvérek nyomorúságának és módjuk van arra, hogy az illetőkön segítsenek. S ezek számára már egészen másképpen hangzik az evangélium üzenete és pedig így: *ne tűrd* azt, amit Isten rámért testvéredre.

Később pedig, mikor már a menny olyan értelemben jött közelebb, hogy az üdvösség már e földön *is* része a hívó ember-

nek, az a felfogás bénította a különben már megindult társadalmi munka lendületét, hogy: azok, akik már birtokosai az üdvnek, eme legfőbb jó birtokában könnyű szerrel teszik túl magukat a földi élet próbáinak nyomorúságain azokkal szemben, akik nem ismerik az üdvösség erejét. Persze sok csalódás érte e ponton a keresztyénséget. Még később meg az a rögeszme akasztotta meg abban, hogy egészen komolyan csinálja a társadalmi reformok terén azt, amit csinál, hogy: nem az intézmények és keretek a fontosak, hanem a tartalmukat kitevő egyének. S ezért — éppen a legújabb időben — nagyobb erővel vetette rá magát a «térítő» evangelizációra, mint a társadalmi reformok szolgálatára. Holott mind a kettőt egyenlő erővel kellett volna értékelnie és végeznie.

Még további betegsége is származott e tekintetben a keresztyénségnek ebből az elszigeteltségéből. Az, hogy szinte véglegesen kiveszett az öntudatából a keresztyénség forradalmi hivatásának evidenciában tartása. A keresztyének gyökeres társadalmi reformok keresztülviteléből, pláne szociális forradalmakban való részvételből kivonták magukat. Mindig szívesen hódoltak be a fennálló társadalmi rendnek. És affektált érzékenységgel jutottak ellenmondásba önmagukkal akkor, mikor borzadtak a «polgárvér» ontásától, holott kész szolgái voltak mindenkor annak a nacionalizmusnak, amelyik oly sokszor az ellenség vérenek az ontását kívánta tőlük. Minthogyha az egyik vér nem olyan drága volna, mint a másik. Itt a keresztyének nagy többsége határozott ellenmondásba került önmagával. Mert vagy ne vettek volna részt következetesen semmiféle fegyverkezésben, mint pl. az őskeresztyének, vagy ma a nazarénusok, vagy pedig fel kellett volna tudni ismerniök szintén következetesen a nemzetük ellenségeit a saját polgártársai között is.

Legvégül: a keresztyénség mindmáig hajlamos arra, hogy a szeretetszolgálatait s így a társadalmi munkáját is ne öncélnak, ne a részvét gyakorlásának tekintse, hanem missziói *eszköznek*. Mellyel vagy megtéríti a keresztyénséghez azokat, akikkel jót tesz, vagy legalább is növeli kifelé a saját jó hírét. Ettől a gyengeségtől csak egyetlen utón szabadulhat meg a keresztyénség. T. i. azáltal, hogy felhagy a saját külön pepecselő szeretetmunkáival; miniatűr népjóléti szorgoskodásával, hűhós társadalmi reformjaival; és társadalmi reformok, politikai programok szolgálata tekintetében csatlakozik azokhoz, akikkel *egy* meggyőződésen van e programok tekintetében és nem firtatja, hogy szociális és politikai elvtársai *egyébként* mit vallanak. S mint keresztyénség megelégszik azzal a szereppel e téren, hogy embereket nevel fel „társadalmi, kultur- és politikai programok megértésére, szeretetére és szolgálatára. S akkor nem fogja ambicionálni többé azt, hogy oktatást specializáljon világnézeti alapok szerint, továbbá szociális mozgalmakat és politikai pártokat szervezzen egy bizonyos világnézet alapján. S ily módon

érheti el azt is, hogy a maga jó példájával hasonló korlátozások közé utasítja a vele konkurens világnézeteket. Mert ha ez utóbbiak jelenleg élnek a keresztyénség régi módszereivel, ne felejtsek el, hogy a keresztyénség adta nekik a «jó példát» erre is.

Minden utóbb említett gyengeségei és félszégei főleg abból nőttek ki a keresztyénségnek, hogy két évezreden át csaknem kizárólag *egyházi* keretekhez volt kötve az élete.

Az egyháznak, mint ilyennek nem volt érdeke a keresztyénség időről-időre való megújítása az u. n. profán tudomány eredményeinek a fényénél. Nem akart ilyen értelmű kultúraki-terjesztést szélesebb néprétegek számára; mert nem akart jogkiterjesztést sem, ami annak a nyomában járt volna. És mert a jogkiterjesztést nem akarta, azért nem ösztönzött és vezetett társadalmi mozgalmakat sem.

Ma azonban a keresztyénségnek, akár le tud számolni az egyházi formákkal, akár nem, az egyház véleményétől függetlenül kell, mint közösségnek kidolgoznia a korszerű, modern keresztyénség világ- és életnézetét s levonnia a meggyőződésének gyakorlati konzekvenciáit.

És mikor rálép erre a revíziós útra, akkor kérlelhetetlenül amellet az elhatározás mellett kell döntenie, hogy bátran szemébe néz minden tudományos igazságnak, akár ő hozta azokat felszínre, akár nem és feltétlenül azok értelmében és követelményei szerint fogalmazza újra a maga meggyőzéseit.

Végül pedig szigorú önkritikával ellenőrzi azt is, hogy levont-e minden gyakorlati konzekvenciát a kultur-, a szociális és a politikai programja megállapítása számára és oda tud-e férfias bátorsággal csatlakozni azokhoz, akik hasonló programokat szolgálnak, ha mindjárt nincsenek is vele egy véleményen *egyéb* kérdésekben.

Ha mindezeket a problémákat sikerülni fog a XX. század keresztyénségének megoldania, akkor megállta a világfejlődésnek reá nézve eddig legsúlyosabb próbáját s egyben fényesen igazolta létjogát s lerakta a maga számára az újabb fejlődés biztos fundamentumát.

HATÁRKÉRDÉSEK

Hoffmann Géza: Miért van szükség sok gyermek születésére?¹

A Magyar Fajegészségtani és Népesedéspolitikai Társaság 1917 őszén tartott alakuló gyűlésén mondhattam, hogy a kellő számú gyermek szükségességét a világháború tanulságai következtében ma már minden ember elismeri — hogy úgyszólván minden veréb csiripelj már ezt a tételt. Nem is igen hallottam azóta a tétel kétségbevonását, csupán a megokolásban látok némi — szabadjon nyíltan kimondanom: tájékozatlanságot. A sok emberre nemzeti szempontból van szükség, hogy a nemzet fennmaradjon — így gondolják, és erre egyik-másik azt mondotta, hogy ez *imperialista* érvelés. Meglehet. De a kellő szaporodás illetén való megokolása hiányos és hogy az esetleg a háború után megújuló vitának a magam szerény erejéhez képest elejét venni vagy azt legalább is helyes mederbe terelni megkíséreljem, röviden kifejtem az okokat, melyek a sokgyermekűséget feltétlenül kívánatosá teszik.

Ploetz Alfréd, a német fajegészségtan egyik megalapozója, az 1912-ben Londonban tartott nemzetközi eugenikai nagygyűlésen előadást tartott a kérdéstről és szokott tárgyilagossággal, bár a sokgyermekűségnek lelkes híve, csupán egy biológiai érvt fogadott el, mint kétségtelenül a sokgyermekűség mellett szólót: azt a körülményt, hogy a gyermekszám korlátozása éppen a legértékesebb családok megfogyását, tehát a fajnak, a nép nemzedékről nemzedékre továbbélő törzsének romlását jelenti. Ez az érv ma is megállja a helyét, de azóta természettudományi ismereteink bővülése és ezek alkalmazása az emberre még újabb érvekkel is támogatja a kellő szaporodás szükségességét.

Egy kis élettani kitérésre szorulok, mert — olvasóim ne vegyék rossz néven kijelentésemet — a nyilvánosság élettani (biológiai) tájékozottsága bár külföldön is, de nálunk még inkább, felette hiányos. Nálunk talán e téren még több a megértés, ha ma még nem is a tudás.

¹ Föntartjuk magunknak azt a jogot, hogy e kérdésnek más oldalról való megvilágítására is alkalmat nyújtsunk. — *Szerk.*

Mendel Gergely tanát kimerítően itt nem is ismertethetem,²

csupán bennünket most érdeklő elemeit összegezem. Mendel szabálya szerint minden öröklött tulajdonságot (vagy tulajdonságok csoportját) egy-egy tényezőpár okozza, melynek egyik felét az atyától, másik felét az anyától örökli az ember — vagy az állat. A megtermékenyítésnél az apában lévő tényezőpárok fele egyesül az anyában lévő tényezőpárok felével. Ha nem adódnék így össze minden megtermékenyítésnél csupán a két öröklődő «garnitúra» fele egy új egésszé, akkor a tényezőpárok száma nemzedékről nemzedékre mértani progresszióban nőne, ami magában véve lehetetlenség.

Lássuk a folyamatot:

Apa:	anya:	ivadék
A A	a a	A a
B B	b b	B b
C C	c c	C c
D D	d d	D d
X X	x x	X x

A tényezőpárok A A -tól X Z -ig és a a -tól x x -ig alkotják azoknak az öröklött erőknek összességét, melyeken példánkban az apa, illetve az anya összes tulajdonságai alapulnak. A kettőnek ivadékában az egyes apai tényezőpárok fele egyesült a megfelelő anyai tényezőpárok felével új tényező párokká, A a -tól X x -ig. Mondjuk, hogy az első tényezőpár a szem (írisz) színére való hajlandóságot jelenti; A A barna, a a kék szemet idéz elő. Mi lesz A a -val, mely mindkét hajlandóságot egyesíti? A tapasztalat azt mutatja, hogy A a szintén barna színt okoz. Vagyis A , a barna színre való hajlandóság uralkodik (dominál) az a , a kék színre való hajlandóság felett, mely utóbbi visszalépő (recesszív) tényező és az illető egyénben csak lappang mint átöröklött és átöröklődő erő, de nem ölt testet. Az A a lény külső megjelenésében teljesen olyan, mint az A A lény, holott átöröklött és tovaöröklődő erők eltérők. Valamely lényben megnyilvánuló testi-lelki tulajdonságok összességét, melyeket tehát láthatunk, megfoghatunk, megmérhetünk, egyszóval megfigyelhetünk, nevezzük *phaenotypusnak* (Johannsen), külső megjelenésnek; az alapul szolgáló átöröklött és tovaöröklődő erők összességét pedig, melyeket nem láthatunk, melyekre csak ismereteink tökéletesedésével többé-kevésbé hiányosan következtethetünk,

² Kévs szerzőnek sikerült a Mendel-féle tanokat röviden is, érthetően előadni. A legjobb összefoglalások egyike Siemens Hermann könyvecskéje: *Die biologischen Grundlagen der Rassenhygiene und Bevölkerungspolitik*. München: Lehmann, 1917.

nevezzük *genotypusnak* (Johannsen) vagy *idiotypusnak* (Siemens), faji értéknek.

Amennyire eddigi öröklési ismereteink terjednek, eltérő hajlandóságok összekeveredésénél mindig az egyik dominál, a másik visszalép, csupán a dominancia mértéke nem egyenlő (pl. valamely virágnál az apai «piros» nem nyomja el egészen az anyai «fehéret», az utód tehát rózsaszínű).

Mármost keresztezzünk egymással két olyan barna szemű $A a$ egyént, amilyen a barna szemű $A A$ és kék szemű $a a$ keresztezéséből származott. Az apai tényezőpár fele egyesül az anyai tényezőpár felével. Hogy melyik fele marad ki és melyik fele megy át az utódba, az a véletlen dolga, tehát a valószínűség számítása érvényesül, amint az átöröklésről általában azt szokás mondani, hogy az a véletlen esélyeinek játéka.

$A a$ és $A a$ feles kombinációi tehát:

(apai) A és (anyai) A — $A A$,
 (apai) A és (anyai) a = $A a$,
 (apai) a és (anyai) A = $a A$ = $A a$,
 (apai) a és (anyai) a = $a a$.

Az utódok egynegyede (25%) $A A$, vagyis átöröklött hajlamaiban is egységes (*homozygota*, *tiszta örökű*) barna szemű, kétszer egynegyede (50%) $A a$, vagyis *kevert örökű* (*heterozygota*) barna szemű és egynegyede (25%) tiszta örökű kék szemű.

Mendel tanából kérdésünk tárgyalásához ennyi elég. Mit vonhatunk le belőle?

A lehető kombinációk csak akkor valósulnak meg valamennyien, ha kellő számú utód születik. Ha az ($A a$ szülőknél kevés gyermekük van, akkor lehet, hogy csak $A A$ barna szemű gyermek születik, amikor is az a , a kék szemre való hajlandóság, egyszersmindenkorra kiveszett az illető családból, mintha nem is lett volna soha benne. Hasonlóképpen, ha csak kék szemű $a a$ gyermek születik, a barna szem eltűnik a családból, habár mindkét szülő is barna szemű ($A a$) volt.

Mindnyájan erősen, többé-kevésbé kevert örökű lények vagyunk a testi és lelki hajlandóságok ma még beláthatatlan sorára nézve. A legtöbb hajlandóság öröklési módja, ha követi is a példának vett A és a tényezők sorsát, nem ilyen egyszerű, hanem bonyolult csoportosulásokkal jár és rengeteg sokféle változatot ad. Ha valamely tulajdonságot, mondjuk a zenei tehetséget nemcsak egy tényezőpár (pl. $M M$) idéz elő, hanem pl. három tényezőpár együttes fellépése, mondjuk: $M M$, $N N$, $O O$, akkor megfelelő keveredésnél már $3^3 = 27$ különböző faji értékű utód születhetik és meglehet, hogy csupán egy utód a 27 között bír ilyen zenei tehetséggel. *Minél több a gyermek, annál nagyobb a valószínűség, hogy a lehető változatok testet is öltenek, minél kisebb a gyermekek száma, annál nagyobb a veszély, nemcsak hogy a kívánatos jó változat nem születik meg, hanem az is, hogy*

a kivonatos hajlandóságok az illető családból kivesznek, a népben pedig fogynak, vagy ha ritka hajlandóságról van szó, akár egészen meg is szűnnek.

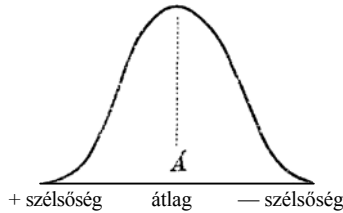
Csak mellékesen jegyzem meg, hogy minél nagyobb e keveredés valamely népben, annál nagyobb ugyan az új, néha kívánatos, de természetszerűleg az esetek többségében nem kívánatos, mert össze nem illő kombinációk lehetősége, de annál nagyobb annak lehetősége is, hogy egyes hajlandóságok megfogynak vagy kivesznek.

Most térjünk át egy más körülményre, mely a sokgyermekűség szükségességét bizonyítja. Az ember külső megjelenésében, a phaenotypusban, az öröklött hajlandóságok (genotypus) és a legtágabb értelemben vett külső környezet kölcsönhatásának az eredménye. A 165 cm magas egyén nem örökölt 165 cm testmagasságot, hanem örökölte a hajlandóságot mondjuk 160—170 cm testmagasságra oly értelemben, hogy szélsőségesen kedvező körülmények között 170, kedvezőtlenek között 160 cm-re nő, a közbeneső fokozatokat pedig a külső környezet kisebb vagy nagyobb kedvezősége szerint éri el. Viszont ő az utódainak tovább adja az ugyanily értelemben értendő 160—170 cm magasságra való hajlandóságot, ő maga akármilyen lehetőséget valósította is meg a test fejlődésének. Vagyis ha nagyra nőtt jó táplálkozás következtében, gyermekei azért nem örökölnék magasabb testmagasságra való hajlandóságot, amint nem örökölnék csenevész testmagasságra való hajlandóságot sem, ha apjuk a rossz táplálkozás miatt csak a lehetőség alsó határát, a 160 cm-t érte el. Ez az, amit az életben szerzett tulajdonságok át nem öröklődésének nevezünk. De ez a nézetem szerint feltétlenül helyes és majdnem minden számottevő életbúvár által hirdetett tétel a mi kérdésünkkel nem függ már össze.

A legtágabb értelemben vett külső környezet hatása szintén a valószínűség számítása szerint érvényesül, még akkor is vagy éppen akkor legszebben, ha a külső környezetet a lehetőség szerint egyformává tesszük. A befolyásolható körülmények minden egyöntetűsége mellett is marad elég sok körülmény, mely a fejlődő csirasejtre, a fiatal lényre és később a felnőtt lényre is hat az emberi befolyásolhatóságtól függetlenül, amikor is a véletlen játéka, a valószínűség játszik szerepet.

Ha így például valamely öntermékenyítéssel sokasodó tiszta leszármazású növénynek igen sok magját azonos környezetben elvetjük, akkor a kikerülő növények a teljesen azonos faji érték (genotypus) ellenére nem lesznek teljesen azonos alakúak (phaenotypus), hanem legritkábbak lesznek a szélsőségek (pl. az igen nagy és igen kicsiny) és leggyakoribbak az átlagosak. Még pedig azért, mert a külvilág: napfény, víz, tápszer stb. nem egyformán hat valamennyire, hanem néhányra igen kedvezően, néhányra igen kedvezőtlenül és a legtöbbre átlagosan. Lehet őket valamely tulajdonság szerint sorakoztatni és akkor

gyakoriságuk alapján a következő alakot kapjuk, a *binomiális görbét* (a binom. $a^x b^y$ hatványának mértani kifejezését):

Így van ez az embernél is. Azonos faji értékű (genotipusú) emberek az egysejtű ikreken kívül nincsenek, de vannak egymáshoz főbbé-kevésbé hasonlóak. Ha igen sok hasonló ember, pl. testvér, azonos környezetben nevelkednék is fel, a tulajdonságok a fenti görbe szerint térnének el; például kevés eszes és kevés ostoba emberen kívül sok átlagos eszű lenne közöttük. A testvérek, rokonok, fajrokonok stb. eme csak külső megjelenésükben, a phaenotypusban megnyilvánuló eltérésén kívül ezután természetesen vannak a még erősebb genotipikus (és egyúttal phaenotipikus) változatok is, melyeknek okát előbb ismertük meg a Mendel-féle tannal kapcsolatban.

Most levonhatjuk a következtetést a népesedéspolitika számára: *ha kevés gyermek születik, akkor legnagyobb a valószínűség, hogy az átlagos értékűek születnek meg, a szerencsés (és szerencsétlen) ritka változatok pedig nem jönnek világra.* Ha a szerzett tulajdonságok, tehát eme csupán a külső hatások következtében beállott eltérések nem is öröklődnek és így a faj átöröklődő értéke ama ritka szerencsés változatok meg nem születése révén nem is csökken, mégis természetesen veszteségnek kell elismernünk ama szerencsés változatok meg nem születését. Ha Cooper szüleinek nincs legalább 11 gyermeke, Schubert szüleinek legalább 13, Franklin szüleinek legalább 17, Galton szüleinek legalább 7 gyermeke, akkor ezek a szellemóriások nem születtek volna meg. Nem tudhatjuk, hogy a példák közül melyikben játszott a csirasejtek Mendel-féle szerencsés kombinációja, melyikben pedig a külső környezet phaenotipikus hatása szerepet; valószínű azonban, hogy a példákban is, valamint bármely adott esetben is mindkét körülmény érvényesül.

Igaz, hogy ha kevesebb gyermek születik, akkor a nem kívánatos satnya változatok világra jövétele is kevésbé valószínű. De ezeket a társadalom még elbírja: gondozásuk költséges ugyan, életük is sok szenvedést és nyomort jelent, létük vagy nem létük azonban a faj fejlődésére befolyással nincsen. Viszont ha hiányzik az alkotásra, vezetésre alkalmas kiváló elem, a kulturális haladásnak vége.

Rendkívül fontos azután az a már említett körülmény, hogy éppen a legértékesebb népek, néprétegek, családok és

egyének korlátozzák gyermekeik számát. A gyermekek korlátozásának indító okai is olyanok, hogy az értékesebbekre jobban hatnak: előrelátás, a gyermekek jövőjére és a vagyonoslásra való tekintet, a munkában és a kulturális életben való részesedés óhaja. Így érthető, hogy a törekvő és nagy kulturális aktivitásban élő egyéneknek nem marad sem idejük, sem kedvük, sem elegendő pénzük (viszonylagos fogalom) a sok gyermek felnevelésére. Bárhol is vizsgálták napjainkban a kérdést vagy tettek összehasonlításokat más fénykorok viszonyaival, a gyermekek száma és a műveltség s jólét fordított arányban állanak egymással. Jól tudom, hogy a műveltség és különösen a jólét rossz mérője a faji értéknek, de az e téren végzett kutatások kezdetlegessége, meg korunk plutokratikus rendszere miatt nincs még jobb mértékünk, mely nagyobb statisztikai felvételekre alkalmas lenne. Nem is akarunk abba a túlzásba esni, amely az angol-amerikai eugenikát minden demokráciája ellenére jellemzi, midőn az alsóbb társadalmi elhelyezkedést és a kisebb faji értéket azonos fogalmaknak tekinti. De némi emberismerettel el kell ismernünk, hogy bár a társadalmi létra alsó fokain való visszamaradás — ma még — nem jelent értéktelenséget, a törekvők, eszesek, élelmesek nagy része felemelkedik — amiből viszont még nem következik az, hogy minden felemelkedő család vagy egyén értékes is. Ha már most a parasztságban a jómódú kisbirtokos, a munkásságban az előrelátó, szervezett munkásság, a lakosságban általában annak városba tóduló élelmesebb része, a szabad pályákon levők közül a legsikeresebbek és legjobban elfoglaltak, az akadémiai képzettséggel bírók közül a legtöbbet elérők, a nők közül a pályájukat sikeresen betöltők leginkább korlátozzák gyermekeik számát (mindezen csoportokra nézve vannak már statisztikai felvételek), akkor el kell ismernünk, hogy a *születések csökkenése oly folyamat, amely a népesség javát elszedi és megfogyasztja*, akárcsak mintha valamilyen nagy virágágyban mindig a legszebb fajtákat tizedelnők meg. Csak biológiai tájékoztatlanságban, melyet a legtökéletesebb társadalomtudományi képzettség sem pótol, lehet azt állítani, hogy mindez nem baj, mert alulról kiapadhatatlanul jön majd az értékes elem. Bizony valamely nép tartaléka nem kiapadhatatlan, a faji érték adva van, az nem képződik magától; csak abból lehet meríteni, ami megvan. És ha soká merítünk, kimerülnek az értékek, mint ahogyan eddig minden fényes kultúra éppen ezen folyamat révén merítette ki a vele élő népet — teljesen, és akkor a végső bukás állt be, vagy csak ideiglenesen, amikor hosszabb-rövidebb tengődés után újra virágzásnak indulhatott az illető nép, ha megmaradt értékes emberanyaga kedvezőbb viszonyok között újra elszaporodhatott.

Súlyt helyezünk arra a megállapodásra, hogy ma még a társadalom alsó fokozatán való visszamaradás nem jelent értéktelenséget, mivel népünk még korántsem merült ki, mivel az

emberek érvényesülésének még sok gátja van és végül, mert az értékesség korántsem biztosítja mindig az érvényesülést. Az őszinteség, becsületesség, önzetlenség, vakmerőség például éppen útjában lehet az emelkedésnek. Súlyt helyezünk a fenti megállapításra nemcsak otromba félreértés elkerülése végett, mintha azt állítaná a fajegészségtan bármely komoly művelője, hogy szegény és értéktelen azonos fogalom; és nemcsak azért, hogy senkit teljesen indokolatlanul le ne becsljünk, meg ne bántunk; hanem főképpen azért, hogy mindenkiben, aki erőt érez magában, a társadalmi létra bármely fokán álljon is ma, jogos reményt keltsünk, hogy ivadéka veleszületett értékességénél fogva valamikor még nálánál fokozottabban vesz majd részt a kultúra továbbfejlesztésében. Ez a fajegészségügy főcélja: *aki értékesnek tartja magát, az szaporodjék* öntudatosan, ivadéka-nak szebb jövője reményében, tudatában. Ezt jelenti a nemi élet észszerűsítése, racionalizálása, a gyermekeknek öntudatos világra hozatala. Olyan fajegészségügy önmagának mondana ellent, mely az értékteleneknek is odakiáltaná, hogy «sokasodjatok»; ellenkezőleg, az értéktelennek a magszakadást ajánlja, de hozzá fűzi, hogy az értéktelenség megállapítása ma még igen-igen nehéz.

A többi érvel, mely a sokgyermekűség mellett szól, rövidebben végezzük. A sokgyermekűség érdekében azt is szokás volt felemlíteni, hogy az *elsősülöttek kevésbé értékesek*, tehát ha kevés gyermek születik a családban, a lakosságban aránytalanul sok az elsősülött. Ez az érv minden valószínűség szerint megdőlt, mert *Weinberg Vilmos* kimutatta, hogy az elsősülöttek állítólagos satnyasága *statisztikai tévedés*en alapulhat.

Viszont a gyermekek sorában *később szülöttek állítólagos kisebb értéke sincsen* bebizonyítva. Igaz azonban, hogy sok gyermek gondos felnevelése nehéz, amivel a sok gyermek nagyobb halálozási száma függ össze.

A *felnevelés* kérdése kulturális feladat, vagyis jobb egészségüggyel, nagyobb tisztasággal, jobb lakásviszonyok között, könnyebb iskolázatással eredményesebben oldható meg. A kevés gyermek felnevelése különben ma sem jár mindig jobb eredménnyel; az elkényeztetés veszedelmei, különösen a jellemre, igen nagyok.

A *halálozást* illetőleg pedig az elterjedt nézettel szemben áll az a tapasztalati tétel, hogy nagyjában véve nem a halálozás arányszáma szabja meg a tényleges szaporodás nagyságát, hanem a születések arányszáma. Vagyis ott maradnak többen életben, ahol sokan születnek és nem ott, ahol kevesen halnak meg. Ez érthető is, mert a halálozási arányszám rendes eltérései kicsinyek a születési arányszám eltérései mellett; előbbinek ezenfelül hamar elérhető alsó határa van, utóbbi pedig akár a 0 pontig szállhat le; végül a kulturális viszonyok egyenlete-

sebbé válása következtében a halálozási arányszám is mind egyenlőbb lesz különböző népekben és néprétegekben, míg a születési arányszámok közeledése azzal valószínűleg nem tart lépést.

Németországban például a halálozások számának a mainak felére való lenyomását — ez az elképzelhető legtökéletesebb állapot lenne — a születések számának csupán három ezrelékkel való csökkenése máris ellensúlyozná, vagyis a szaporodás többletét megint eltüntetné; pedig az utolsó időben (a háború előtt) a születések számának csökkenése minden évben kb. egy ezreléket ért el! (*Gruber Miksa a Deutschlands Erneuerung* folyóiratban, 2. köt. 19. old.)

Nem annyira a köz, mint inkább az egyes ember szempontjából fel kell említenünk azt is, hogy a *család fennmaradását*, mely bizonyára minden egészséges embernek óhaja, magasan fejlett viszonyok között is csak az átlagban *négy gyermek születése biztosítja*, mert számolnunk kell azzal, hogy a gyermekek egy része meghal, mielőtt, vagy anélkül, hogy újra kellő számú gyermeknek adna életet.

Gazdasági nézőpontból meglehetősen általánosan elfogadott és azért bizonyításra nem szoruló megfigyelés, hogy sok munkakerő *nagyobb gazdasági haladást* tesz lehetővé: technikai vívmányaink *Malthus* fenyegetéseit a távoli jövő kódéba tették át, a nemléletnek ma már népfogyással fenyegető racionalizálása pedig *Malthus* tanának talán minden további létjogosultságát vette el.

Végső érvnek hagytam az «imperialisztikus» tételt, hogy kellő számú utódra van szükségünk, *ha meg akarjuk állni helyünket a népek versenyében*. Lehet háborúra gondolni, ha tetszik, és nem szabad rossz néven venni valamely néptől, ha háborúját meg is akarja nyerni. De a népek versenye békés időkre is vonatkozik. Ha Erdély például idővel elrománosodnék, akkor a hódítást az oláh anyák végezték 8—10 gyermekükkel, a magyarok és szászok kisebb termékenységgel szemben.

A népesedéspolitika és fajegészségtan is megkövetelheti a tárgyilagos szakismeretet, mint a tudomány bármely ága. Nem szabad megtérni, hogy valamely érvet felkaroljanak vagy elveszenek csupán érzelmi alapon csak azért, mert az érv tetszik vagy nem tetszik. Megvan az a veszély, hogy a népesedéspolitika száraz tényekkel bizonyítható rendszerébe is beleszól a pártpolitika, akár jobbról, akár balról. Ezt ismeretek terjesztésével kell megakadályozni.³

³ V. ö. *Wilhelm Schallmayer: Vererbung und Auslese*. Jéna, Fischer 1918. Ez a napokban harmadik kiadásban megjelent könyv a fajegészségtannak legtökéletesebb munkája. *Max Gruber: Ursachen und Bekämpfung des Geburtenrückganges*, München: Lehmann, 1914. *Hoffmann Géza: Fajegészségtan, eugenika, népesedéspolitika*, Budapest. Magyar Írók Társasága r.-t, 1918. (Sajtó alatt.)

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Kolnai Aurél: Az állandó és változékony álláspont lélektanához.

1.

Napjainkban nagy politikai átalakulások folynak le s így fokozottan aktuális az a különben is szinte állandóan szellőztetett probléma, vajjon pártokon felül álló nézőpontból a politikus álláspontjának állandósága avagy változékony-sága értékesebb-e. Nem úgy értjük, hogy e kérdést tudományosan taglalják állandóan; hanem ellenkezőleg egészen érzelmi alapon s a különböző esetek összevetése nélkül. Ugyanis az a politikus, akit valamely oldalról támadnak, amennyiben állandóságáról van szó: dogmatikus, merev, rögeszmés, süket, elmaradt, nem érti a kor szavát, doktriner, ha pedig változékony-sága tűnik inkább szembe: akkor csélc-sap, komolytalan, konjunktúra-vadász, elvtelen, köpenyforgató, tartalmatlan, megbízhatatlan az illetők számára. Akit viszont támogatnak, az a szóbanforgó eset szerint állhatatos, elvhű, megfontolt, illetve bölcsen alkalmazkodó, réalpolitikussá, helyzetét idejében felismerő stb.

Az egészen természetes, hogy a kérdésnek megoldása csak egy lehet: egyik magatartás sem általában, hanem mindkettő «módjával» helyes. De ez még csak a kérdés tökéletesebb megformulázása, nem pedig felelet reá. Mert messzi eltéveszti a helyes utat, aki azt gondolja, hogy egyszerűen a túlzásoktól kell óvakodni és a középutat keresni. Oly helytelen ez itt, mint a legtöbb efajta antinómiában. Az egyszerű középut nem az értékeset kiemelő szintézis, hanem csak gépies összedobálás. Nem elégedhetünk meg az állandóság és változékony-ság holmi «esetenként korrigálható» számtani középarányosával, hanem kissé mélyebbre kell néznünk, úgy hogy a megoldás formulájában egy-két új elemnek kell benne lennie.

Kínálkoznék egy másik hamáros felelet is, melyet szintén el kell vetnünk, noha az előbbinél sokkal tetszetősebb. Ez az volna, hogy a két szembenálló magatartás egyáltalában nem kommenzurábilis és mind a kettő értékes, amennyiben a nemes szándék s a képzett fő nem hiányzanak. Itt mindenesetre elfogadható annyi, hogy egyik politikus tehet nagyobb állhatatos-ságá-

val, a másik nagyobb alkalmazkodásával jó szolgálatot, ami elvégre világos; de megint nem jutottunk tovább a túlzások elkerülésénél s a különböző személyiségek sajátosságainál. Éppen a lényegeset, a felállítandó korlátok természetét nem látjuk, sem az érték s a hiba elválasztását mindkét említett magatartásban. Tehát ismét csak kitérést kaptunk, nem megoldást.

Ha magát a két elvet elemezzük már most, szintén szükség van valamelyes megszorításra. Először is a megítélendő álláspontok közelebbi szerkezetére vonatkozólag. Nem foglalkozhatunk az álláspont esetleges egyéni érdekkomponenseivel, mert a szemléletet erősen bonyolítanák. Elég megjegyezni, hogy az értékességet rontják, aminek magyarázata kézenfekvő és nem tartozik ide. Mi tehát csak a tárgyhoz tartozó (politikai) elveken, illetve véleményeken épülő, mintegy autonóm álláspontokat veszünk figyelembe. Felmerül továbbá a kérdés, legyünk-e tekintettel maguknak a szóbanforgó elveknek helyességére. Első pillantásra szembeszökő, hogy nem-et mondjunk, hiszen szempontunk pártok feletti, ha belőle az egyes pártokat s irányokat nézve nem volna is az értékelés mindegyiknél egy fokban kedvező. De mégsem tehetünk egészen így, mivel radikálisan társadalomellenes irányok bevonása megint zavart okozna, híveiknél igen nagy elfogultságot feltételezne, külön tárgyalást kívánná. Így hát ezektől mindenestre eltekintünk. Nézzük most az álláspont állandóságát.

2.

Az az elv, hogy az álláspont teljesen állandó maradjon, függetlenül minden környezeti, eseménybeli változástól, nem tartható. Mindazonáltal az állandóságnak nagy értéke van, ha szükséges változtatás nincs eleve kizárva. Honnan ered ez az értéke? Semmiképpen sem onnan, hogy valami kitartó, férfias, heroikus van benne, ez nem teremtheti reális társadalmi értékét, csak mintegy esztétikai staffázsul, propagálóul szolgál. Az igazi érték nem származhatik máshonnan, mint a társadalmi szervezetben viselt funkcióból. De nincs olyan funkció, mely állandóság nélkül létezhetnék. Ha egy politikus nézeteit folyton változtatná, mi volna a funkciója a társadalom kormányzásában? Képzeljük el, hogy lelkünk alapvető tendenciái mindennap mások volnának: így nem alakulhatna ki semminemű személyiségünk és nem lehetne szó semminő magasabb értékről. Ha a «helyzet» pehelyként fűjné ide-oda a politikusok magatartását a dolgok menete többé-kevésbé rendezetből automatikussá válnék; nem volnának távolabbi célok, szövevényes akciók, hanem pillanatnyi impulzusok laza káosza volna minden. Nem jelentené ez a merevségnek, tehetetlenségnek megszűnését, hanem jelentené a szervezetek merevségei helyébe a még primitívebb merevségeket. Olyasmi volna ez, mintha a vallási dogmá-

kat tudatlansággal, a valláserkölcstől erkölctelenséggel akarná valaki pótolni.

Éppen az teszi az állandóság értékét, hogy az álláspont nem hódol be gépiesen a helyzetnek, hanem maga igyekszik azt formálni: az ész uralma ez a dolgok felett. Az állandóság teszi lehetővé, hogy egyáltalán létezzenek elvek, létezzék valamilyen rudimentuma a tudományos politikának. Nem lehet megvitatni olyan elveket, melyek — drasztikusan szólva — csak másnapig tartanak. Sőt állandóság kell ahhoz, hogy kormányzás legyen lehetséges, mert még a lényegében elvtelen kormányzat sem lehet el irányvonalak és valamely elvhirdetés nélkül. Továbbá minél inkább kívánatos, hogy a kormányzás ne csak ilyen primitív típusú, hanem valódi «önkormányzás», «demokrácia», «szociokrácia» legyen, annál inkább van szükség állandó álláspontokra. Igaz, ez ellen azt lehetne felhozni, hogy ha egy ilyen állandó álláspont kormányra kerül, hol marad akkor a szervezettség s nem inkább egy rögeszme fog-e uralkodni, ami nem volna magasabbrendű a pillanatnyi impulzusok uralmánál. De mi ebből csak azt látjuk, hogy az állandó álláspontok még nem elegendők, viszont nem látjuk megcáfolva, hogy feltétlenül szükségesek; ez utóbbi a mondottak után szilárdan áll.

És a felhozott ellenvetés mégis csak figyelemre méltó s termékeny.¹ Mert innen lehet a kívánatos állandóságot közelebből megkönyékezni. Két fontos kérdést hoz ez az ellenvetés a tárgyalásba, tudniillik, hogy 1-ször az illető állandó álláspont, amely kormányra került, mennyiben merev és mennyiben szerves képlet most nem mint a társadalmi organizmus eleme, hanem *mint az azt valló politikusok lelki szintézise*; 2-ször mennyiben lehet egy ilyen állandó álláspont egyeduralkodó a kormányzásban. Az 1-ső kérdés ismét átcsapás az állandóság vizsgálatából egész problémánkéba: ezt későbbre kell hagynunk; nézzük a 2-ik kérdést. Erre így kell válaszolnunk: Fejlettebb állami életben, ahol kialakult állandó álláspontok vannak, nem valószínű, hogy ezek egyike a többiek kizárásával legyen uralmon. Angliában, hol az újabb időkig a kétpártrendszer állott fenn, «a különböző társadalmi érdekcsoportok . . . hol az egyik, „hol a másik formai párt keretében helyezkednek el».² Természetesen nem a kétpártrendszer a legfejlettebb alakulat, hanem az olyan, ahol valódi, programmal bíró pártok vannak; itt pedig valamely egyoldalú álláspont merev hatalma még egy parlamenti abszolút többség, vagyis párt-abszolutizmus esetén is erősen korlátozva volna, de maga ez az eshetőség igen valószínűtlen, mint azt tapasztalatból is tudjuk. Ha azonban ez így van, akkor ismét más kérdés jelentkezik: a *kompromisszum* kér-

¹ Hasonló gondolatot találunk például Le Bon-nál, aki inkább irtózik a kasztok, mint a tömegek uralmától.

² Szirtes Artúr: *Gazdaságpolitikai pártok fejlődése*. Bpest: Táltos, 1917.19.1.

dése. S ez ugyancsak általánosabb problémánkba torkollik és nem zavarja az állandóság értékéről alkotott megismerésünket. Sőt megerősíti őket, mert minden kompromisszum feltételez állandó álláspontokat.

3.

A változékonysággal akarván foglalkozni, ott folytathatjuk, ahol elhagytuk, mert éppen a kompromisszum legfontosabb korlátozása az állandóságnak. Alatta pontosan azt értjük, hogy egy álláspont nem változik meg, de képviselői hajlandók attól bizonyos szögben eltérő akcióban közreműködni, minthogy ezáltal álláspontjukat, mely diadalra nem juthat, optimálisan szolgálják. Ez tehát nem az álláspont feladása, sőt akár nem is változtatása; nem keveredés, hanem kooperáció; nem összefolyás, hanem integrálódás. Ilyen volt például nálunk a szociáldemokrata párt kompromisszuma az 1917-iki választójogos kormánnyal, viszont nem ez, hanem elvtelen feladása az álláspont nagyobb részének volt később a 48-as többségi párt belépése az egységes kormánypartba. A kompromisszum elvileg nem gátolja az álláspont állandóságát, csak az a kérdés mindenkor, mennyire találja el az illető politikus vagy párt éppen az optimumot.

Logikailag nem bizonyos, de lélektanilag valószínű, hogy egy merev álláspont nemcsak a változás ellensége, hanem a kompromisszumé is, mely okvetlenül egy neme a változásnak, ha csak kezdődő, mintegy «kisebb léptékű» változás is. De semmi esetre sem egyszerűen kisebb változás. Lehetséges apró változás és nagyszabású kompromisszum³ s általában mégis inkább előbbi az elvtelen. Íme tehát nem olyan egyszerű az állandóság korlátozása, hogy a változás «lehetőleg ne tulnaggy» legyen. Eredményünk, mint előre sejtettük, sokkal kvalitatívabb lesz. Eddig elválasztottuk a heteronóm álláspontváltoztatástól az autonómot (1. pont) s ettől a kompromisszumot. Most szó kell hogy legyen magáról az (autonóm) álláspontváltoztatásról.

Világos, hogy ez sem vethető elvben el, mert senki sem lehet oly bölcs, hogy *álláspontja megalkotásánál* minden érdekes körülményt és lehetőséget számbavegyen; valóban a merev állandóság nem is ezt szokta fedni, hanem ellenkezőleg az álláspontnak dogmatikus, érzelmi geneziséét. Az állandóság tehát itt is korlátozandó. Kérdés, miképen? Vegyünk egy igen aktuális példát. Mít szóljunk ahhoz, ha az 1918-iki magyar forradalomig «konzervatív» emberek azután — becsületesen — «progresz-szív»-ek lesznek? Első pillantásra nézve ez teljesen logikálatlan, mert egy álláspont sikere nem bizonyítja annak helyességét. Szóval ismét egy *heteronóm befolyásolás* áll előttünk, csakhogy itt nem erkölcstelenség, hanem gondolkodáshiba. Ez is kevertség, alacsonyabbrendű szervezethez. Amde mégsem szabad a

³ Akár mint gyenge érzet és erős elképzelés.

dolgot egészen így megítélni. Ugyanis sokan talán azért lettek progresszívek a forradalom nyomán, mert tapasztalatilag igazolva látták, amiben addig több érv alapján kételkedtek, hogy a kormányzás így is lehetséges, míg *különb*ben szintén ez az irány szerintük a helyes. Ez a példa is mutatja, hogy milyen óvatossággal kell az álláspontváltoztatásokat elbírálni.

Annyi bizonyos, hogy oly változtatások, melyek nagyobb helyzetbeli átalakulásokból fakadtak, mindig gyanúsak, hogy — a teljes becsületességet ismét feltételezve — alacsonyabbrendűséget fejezhetnek ki és pedig annál inkább, minél gyakrabban történnek, anélkül, hogy valami koordináció, szerves összefüggés volna közöttük. Különösen az oda-vissza lengés, gépies váltogatása két készenlevő álláspontnak ilyen természetű. De nincs terünk, hogy a tárgy ily leíró részletezésébe mélyedjünk. Meg kell végül állapítanunk a magasabbrendű álláspontváltoztatás jellegét. A — mondjuk röviden — tudományos álláspontú ember sem fogja a világot az ő elv-alkotásával befejezettnek tekinteni s az azután történőkről tudomást nem venni. Nem; csak-hogy ezek őt nem mechanikusan, lökésszerűen, impulzive, érzelmileg fogják befolyásolni, hanem *mint új tények megfontolása számára*. Ilyen értelemben fog hozzájuk meggyőződésében s cselekvésében alkalmazkodni. Természetesen nemcsak a fórum eseményeihez, hanem újonnan megismert könyvekhez, elméletekhez, adatokhoz is. Az ilyen szerves fejlődés azután a társadalom szerves fejlődésébe is legjobban illeszkedik bele, mert jelenti egyrészt a szükséges *állandóságot, funkciót, folytonosságot*, másrészt a merevség, a «külön út», a kikopás elkerülésével megint csak *a társadalomnak való megmaradást*. Megemlíthetjük azt is, hogy az ily szerves fejlődés, az ilyenfajta alkalmazkodás már formailag is magasabbrendű nemcsak a merevségnél, hanem az állandóság hiányánál is, mert differenciáltabb, a jelentkező tényékhez különbözőbb módokon szabott, mint ama tervnélküli sodródás néhány irány között; s így a megfelelő beavatkozást is inkább biztosítja. Magában foglalja a társadalommal szélesebb felületen való érintkezést, de nem mint tömeggel, nem mint összefolyást, hanem mint integráltságot.

4.

Szkémáinkat kiki megpróbálhatja alkalmazni az érdeklő politikai fényezőkre; mi alkalmasabbnak tartjuk, hogy eredményeinket még egy-két oldalán kikerekítsük. Először is azt hozzuk fel, hogy az általunk magasabbrendűnek megjelölt viselkedésforma valóban gyakoribb a nagyobb fejlettségű kultúrákban. Egyaránt ismeretes a primitív ember konzervatív és szeszélyes, mintegy «merev» és «törékeny» volta. Az állami beavatkozás a kultúra haladásával fokozatosan kevésbé elnyomó és művelt, gyermek-felnőtt, nő-férfi, — egy-egy újabb adalékot

hoz belátásunk helyességéhez. Érdekes, hogy különösen a nő-férfi ellentétpár válik itt be, mely különben éppen nem húzható rá egyszerűen a kezdetleges-fejlett kaptafájára. A nő konzervatívizmusa és szeszélyessége egyike legbiztosabb ismereteinknek. Emlékezzünk csak *Az ember tragédiája*-ra, ahol Madách egymásután, logikus, rendben megteszi Ádámot zsrnoknak, hősnek, tudósnak, Éva pedig a jó s a rossz meg-személyesítője mindvégig: amaz fejlődő, emez marad és ide-oda csapong át.

Csak analógiaként, a kép tökéletesítése végett utaltunk erre, nem valami speciális célzattal. Ezután egy közeleső vonatkozásra kell kitérnünk. Már céloztunk rá, hogy az álláspont erkölcsstelen megváltoztatása nem ugyan erkölcsi, de mintegy alaktani szempontból rokonságban van az álláspont tudománytalan megváltoztatásával. Előbbi egy személyen-kívüli, utóbbi egy személyen-belüli heteronómiát jelent. Igazán autonóm az álláspont jelzett «organikus» megváltoztatása, mely minden illetéktelen keveredést kizár. Ez a három tehát szinte folytonos nagyobb területre kiterjedő lesz, több állandóságot és több változtatási lehetőséget adva ezzel. Minden analógia, melyet a *kezdetleges-fejlett* ellentétpárra fel szoktak hozni: műveletlensort alkot és pedig, úgy hisszük, nem pusztán fogalmilag, hanem genetikusan is. A legprimitívebb állásfoglalás még egészen össze-esik a személyi érdekekkel, a fejlettebb, az érzelmi szerkezetű, csak nagy kerülővel, a fejlődés újabb etapját is befutott tudományos álláspont pedig már csak annyiban, amennyiben az ember *primum movens*-e mindig ugyanaz marad. Hadd támassza meg értékelésünket ez a fejlődéstani okoskodás is.

Eredményünket utoljára úgy szövegezzük,⁴ hogy az állandóság értéktenelenebb formája a *merevség*, a változékonyságnak az *állhatatlanság*, mindkettőnek értékesebb formája pedig az *álláspont szerves fejlődése*.⁵

Dienes Pál:

Tudósmunka a kommunista társadalomban.

(Eötvös Loránd halála alkalmából.)

A magyarországi Tanácsköztársaság első hivatalos halottja Eötvös Loránd fizika-professzor. Mindenesetre szimbolikus, hogy ezt a laboratóriumába bezárkózott arisztokratát, aki exponált állásokat is viselt, amennyiben pl. közoktatásügyi miniszter, valamint az Akadémia elnöke is volt, elfogadta a dolgozó emberiség halottjának.

⁴ Utalnunk kell *Aktivitás és passzivitás a kultúrfejlődésben* c. dolgozatunkra is, főleg a 4., 7. és 8. pontra. L. *Husadik Század*, 1918. december.

⁵ *Megjegyzés.* E cikket még 1918-ban írtam s így az újabb események tanulságaival, sajnos, nem számolhattam. K. A.

Azért volt ez lehetséges, mert Eötvös élete és munkássága típusa a kapitalista termelési rendbe ékelt, de abba semmiképp bele nem illő tudósmunkának. Ennek megvilágítása talán jobban helyénvaló itt, mint nagyon is szakszerű, nagy elmeállal kieszelt műszerekhez és jól kiaknázott speciális elméletekhez fűződő tudományos eredményeinek elnépszerűsített előadása. Ilyformán az ő morális magatartásából az új világ, a mi világunk is tanul valami értékesíthetőt s éppen ezért nevezhetjük magunkénak.

Minden szociológiai fejtegetés nélkül látható, hogy a munkamegosztásból származó *társas* életnek mily mértékben előfeltétele a várás, előrelátást lehetővé tévő *tudás*. A jelenségek lefolyását előrevaró ismeret nélkül nem lehetséges sem a munkamegosztás, sem a megegyezés, mind a kettő pedig alapvető formája e társaséletnek.

Éppen emiatt a termelési rend minden fajtája igyekezett a maga keretein belül biztosítani a tudás előrehaladását. Azonban a társadalom szerkezete maga egyszersmind korlátokat is szabott a tudományos munka expanziójára, intenzitására, sőt irányára számára is. Az ősi kommunizmusban a túlságos atomizáltság nem juttatott sem időt, sem erőt a tudás rohamos gyarapítására. A tudásnak nem alakulhattak ki saját szervei, amíg az öntudatosan keresztülvitt munkamegosztás meg nem teremtette a termelési specialistákat. A rendszeres ismeret-termelés feltételei nagyon is speciálisak, csak megfelelő szakerők és hozzávaló eszközök előállítására útján lesz egyáltalán lehetséges.

A munkamegosztáshoz járuló atomizált, családra épített társasforma a lét biztosítását az egyéni birtokban lévő termelőeszközök és fogyasztási cikkek útjára terelte. Ebből fejlődött ki az egyén profithátságása, a magántulajdon *ad absurdum* jutása: a kapitalizmus. Ebben a társas formában a rendszeres ismeret-termelés lehetővé vált, sőt nagy lendületet kapott éppen az egyéni profit hajtó erejéből. A társadalomnak ez a kapitalisztikus szerkezete azonban egyszersmind gátakat is emel a tudomány saját természetére által megszabott haladása elé. A magántulajdon fenntartása, védelme, maga óriási gépezeteket: bürokráciát, hadsereget, rengeteg pénzbeli áldozatot, azaz hiába elfecsérelt munkát követelt. A tudomány, általában a művelődés leghátul kullogott az állami költségvetésekben. A profitnak azonkívül erőszakos irányító hatását is érezte a tudomány, mert hiszen az anyagi eszközök birtokában lévő kapitalisták által megszabott átengedése egyéni érdekeket szolgáló problémák vizsgálatát favorizálta.

A tudomány ezt a beavatkozást mindig nyűgnek érezte, dacára, hogy az emberi élet által felvetett problémák természetesen és kiinduló pontul szolgáltak mindig a tudomány művelésében. Különös volt emiatt a tudomány és a tudósok helyzete a kapitalista társadalomban. A tudomány összefüggését a gyakorlati élettel a tudósok sem tagadhatták, hiszen kiinduló

oka és végső célja minden tudásnak éppen segítés, az élet felvetette feladatok megoldásában. Másrészt azonban a kiinduló impulzust megkapva, a tudomány érezte igényét a teljes önállóságra, hogy a valóság összefüggés szálait minden várakozástól, előfeltételtől menten természetes lefutásukban követhesse. Az alkalmazás ténye csak a tudományos munka bevégezésével kezdődhet.

Öntudatlanul érezték a tudósok, hogy a «gyakorlati» azaz profit-hajhászó emberek a tudományt ebben a szabad lendületében folyton megakasztják egyéni profit célok kisajtolása végett. Kifejlődött így a legjobbakban valami idegenkedés a gyakorlati alkalmazással szemben. A tudomány a legtöbb tudós érzülete szerint öncéllá lesz. La science pour la science. Ugyanez hangolja remeteségre a tudós pszihét. Bezárkózik a tudós laboratóriumba, mert csak ott érzi magát biztonságban a «gyakorlat» fojtogató támadásai ellen. Csak ott marad magára a tudomány, csak ott lendülhet teljes szabadsággal saját vonalai mentén.

Ezt a ferde helyzetet különösképp érezte nálunk Eötvös Loránd. A gyakorlati alkalmazásokat éppen nem vetette meg, pontosan látta a tudomány célját és szerepét a társasélet fejlődésében. Másrészt a legteljesebb mértékben visszahúzódtott a gyakorlati élettől, még az Akadémiától is; nem bírta ki a tülekedésnek, egyéni törtetésnek azt a hihetetlen fokát, ami a kapitalizmus végvonaglását annyira jellemezte.

Geofizikai kutatásai a földrétegek szerkezetét legalább η felülethez közel hozzáférhetővé tették tudásunk és így életünk megkönnyítése számára. Felfedezései közt a legnevezetesebb azonban az a tisztán elméleti megállapítás, hogy az erők ellen általában kifejtett tehetetlensége minden testnek arányos a föld vonzásából mért tömegével.

A ma domináló szerepet játszó Einstein-féle relativitás-elmélet egyik alapköve ez az arányosság.

Ilyen horderejű tudományos megállapítások láttára nehéz tudomásul vennünk, hogy Eötvös tudománypolitikánk irányításában nem akart részt venni. A mi társadalmunkban, mely az élet anyagi oldalát kollektív erő kifejtéssel és a szükségleti cikkek egyenletes elosztásával oldja meg, a nagy egyéni tülekedés a profitért helyet ad a tudományosan előkészített és beosztott, minimális emberi munkafelhasználással végzett termelésnek és elosztásnak. Az ismeret-termelés is az *összesség* érdekei szerint rendeződik be. A tudós mindig érezte, hogy ő az egész emberiségnek dolgozik. Az ő felfedezéseit felhasználó «feltaláló» vagy még inkább a találmányt gyakorlati életbe bevezető s azt kizsákmányoló tőkés azonban bekapcsolt minden felfedezést az egyéni profitért folytatott küzdelembe. Ennek egyik formája volt a patent-monopólium és gyári titkok. Ma a tudomány megkapja teljes szabadságát. Az emberiség előrelátó, jövő homályát kutató szerve mellé nem kerül ellenző: szabadon és maga által jónak

ítélt irányokban mehet előre, hiszen úgyis minden ismeretanyag felhasználódik a maga helyén.

A tudósok, éppen a legkiválóbbak mind az emberiségért nyíltan folytatott munkájukkal, mind az egyéni hasznot nem méltató lelki alkattal példát mutattak a régi rendben arra, hogy mi is az igazi, a kapitalizmusba semmiképp bele nem illeszthető, mindig az egészet érző kommunista magatartás. Eötvös volt a mi szép, tiszta tudósunk, aki bennünket úgy fáradhatatlan tudományos munkásságával, mint mindennapi egyszerű viselkedésével állandóan tanított erre az önzéstől felszabadult s lendülettel telített magatartásra.

Czirbusz Géza: Szervezet-e a nemzeti állam?

A régi politikai geográfia «szervezetnek» nevezi a nemzeteket, bizonyára Aristoteles enteléchia és Kant «Naturzweck» hatása alatt. Az új irodalom azonban elfordult a szervezetnek örökös használatától és felfogható módon iparkodik a nemzet keletkezését magyarázni.

Mert ha az élő abban különbözik a szervetlentől, hogy az utóbbi csak összege az alkotórészeknek, p. o. egy ásvány elemeinek, közet ásványrészek összetétele, nem következik, hogy a szerves élő lény részei magukban véve heterogén voltukban föl nem ismerhetők, csak az egészből érthető a rész. Példákkal szokta felvilágosítani Ratzel, Kjellen, Ruedorffer szerves elméletét, ezzel azonban még ködösebbé teszik a magyarázatot. Azt mondjuk, az ujj nem kéz, az ember kéznek nevezett végtagjából ismerjük az egyes ujjakat, a tagok magukban céltalan részek, de emberrel kapcsolatban mint az egész emberi test természetes céljának megfelelő részek megérthetők. Gyermektelen család nem család, csak házaspár. Gyermekek, atya, anya mind külön egészek, de családot csak együttesen alkotnak. A tropikus erdőnek emeletes felső erdeje nem élhet az alsó erdőnek törzsei nélkül, mert a liánok és a felső erdőt alkotó élősdiek csak fenn a magasban verődnek össze erdővé s e kétféle erdő együttesen magasabb szervezeti formát, a tropikus őserdőt hozza létre.

Így a szerves elmélet pártolói szerint nemzetség, törzs, nép, nemzet mindmegannyi fejlődésformája — a magasabb szervezeti nemzetnek, mely sem nem törzs, sem nép, hanem a biológiai fejlődés betetőzése. Nem csupán magasabb új szervezet, hanem más lény, mint alkotó részei a törzsek, népek. Valóságos miszticizmus e frazeológia, hogy a részek minden különösége mellett a belőlük lett nemzet mégis más, még pedig magasabb rendű szervezet.

Kjellen annyira megy, hogy még a nemzetiséget is ily titokzatos ismeretlennek mondja. Nem testi jelleg, sem nyelvi szer-

kezet, hanem ami ezek *mögött* van. Az a nemzetiség és maga nemzeti is. A teljesen kialakult nemzeti testi jelleg a nemzetenek folyománya, a bevégeztséget nyert nyelv nem oka, hanem eredménye a népalkotás utolsó fázisának: a teljesen kijegőcsődött nemzeti substratumnak. De mi az a substratum? az iránt kétségben hagyunk. Rousseau Gumplovitz, kik nyílt szemekkel nézték a dolgokat — *összetételnek* (additio) tekintik a nemzetet, sőt heterogén részek összetételének. Ha szétesnek a részek — meghal a nemzet. Mert tényleg meghalnak a nemzetek, át nem alakulnak. A most élő olasz nyelvjárásokból nem bírjuk rekonstruálni a régi rómaid a maga sajátos viselkedésével, életfelfogásával, «virtusá»-val, amint föl nem fedezhetjük a típusos hellént a mai elszlávosított és kevert vérű hellénben? Ha egyáltalán igaz, hogy a népek, nemzetek vérbelileg átalakulhatnak. Mert ma a népek szeplőtelen eredetiségének tisztelete azt tartja, hogy például a szláv néptörzsek, szlovének, ukránok, lengyelek, nagy oroszok mind őseredetű meg *nem* változott, át nem alakult törzsek. A castíliai nyelvjárást elfogadott katalánok, gallegok, aszturiak, andalúziak benne vannak a spanyolnak nevezett gyűjtő-elnevezésben, de azért megtartották testi-lelki sajátosságukat — akár az alnémetek rovatába elkönyvelt hanoveriak, frízek, jütek, hollandok, flammok stb. máig élnek eredeti nyelvjárásukkal és népiségük (ethnicum) külön voltával. Az új fordulatnak épp az az érdekessége, hogy a *nemzeti államok* ma csak nyugat-európai óceáni típusok—mert a világ teli van territoriális népekből álló államokkal (Völkerstaate), nem pedig önként és önkéntelenül reákenyszerített nemzetiekkel. Az csupán az Atlanti óceánba mártott európai Nyugat államformája — nagyban vagy 5—10 milliós népek államformája, de itt inkább egy erősebb törzs képviseli a nemzeti többséget (90—98%), mint a törzsek-ből összeforrott nagy nemzet (francia, angol 30—50 millió).

Az is meglepő, hogy félben maradt törzsek, népek, illetőleg nemzetté még ki nem alakult nemzetségek, törzsek, népek nem viselik magukon a készülő félben levő nemzet ismertető jelét. Számos eset mellett szól, hogy a törzs vagy nép p. o. burgundi erős attrakció mellett sem lett mássá. A burgundiból nem lett francia, ukránból lengyel, orosz, de még a fehér oroszból sem lett nagy orosz, muszka. Pedig eltiltották nyelvjárásától s egyéb nemzetiségi jellegétől. Sem át nem alakult, sem ki nem pusztult, meszticé sem lett; de vagy eltűnt a történelem színpadjáról p. o. a thrák, a vandal, dák, avar, vagy megmaradt eredeti törzsökös jellegében p. o. a három részre szakított örmény, a habesi, kopt, berber, arab, drúz, georgiai stb. Nyilván azért, hogy a területi, *népi* állam a *természetes* állapot, a biológiailag kiforszírozott, u. n. «magasabb fokú» államalakulat vagy bárminek nevezzük, emberkör nemzet stb. az élénken lüktető történelem eredménye. A mellékelt tábla a többségi % szerint mutatja a tiszta és nemzeti államokat, a félig-meddig kész, vagy egyáltalán össze nem forrott territoriális államokat.

A lakosság száma 1912-ből való. Ahol a lakosság $\frac{1}{3}$ része más, az már nem tiszta nemzeti állam.

	Nemzeti államok	Terület km ²	Lakosság millió	Vezérnép többsége %	Jegyzet
1	Norvégia	323,000	2 $\frac{1}{2}$	98	
2	Svédország	448,000	6	99	
3	Dánia	39,000	3	98	
4	Olaszország	287,000	36	90	
5	Anglia	315,000	45	90	
6	Franciaország	540,000	39	90	
7	Németország	530,000	70	83	
8	Hollandia	34,000	6	75	
9	Csehország	53,000	6	70	
10	Románia	130,000	6	83	
	<i>Területi államok.</i>				
11	Sveic	41,000	4	70	
12	Belgium	29,486	7	55% vallón 45% flamán	
13	Magyarország	283,000	18	54	

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

Az egész emberért.

Ezen a címen olvastunk a *Nyugat* áprilisi számában egy cikket Szabó Dezső tollából, akit a *Huszedik Század* olvasói e folyóirat hasábjain megjelent cikkeiből jól ismernek. A *Nyugatban* megjelent és a bordélyházi habitűék stílusában írt cikk elképpesztő vadságú szavakkal és brutális kifejezések egész özönével szór tüzet a március 21-én letűnt rendszerre, amelyet aljasnak és becstelennek mond és kíméletlen retorikájú írói zsonglőr játékok kíséretében igyekszik megbélyegezni. Van-e szüksége az igazi meggyőződésnek az eféle dühkitörésekre? A tiszta és nemes felháborodás sugalhat-e ilyen szavakat? Nehezen hisszük ezt el és épp ezért nem könnyen szánjuk el magunkat rá, hogy vitatkozzunk vele. Szabó Dezső *múltját* kívánjuk megbecsülni, amidőn néhány megjegyzést teszünk cikkére.

Szabó Dezső a történelem alapos ismerője, olyan történelmietlenül szemléli az eseményeket, amit nem hisszük, hogy bármely középiskolai növendékének megbocsátott volna. Azt a közhelyszerű megállapítást, hogy az októberi forradalom nem kommunista, hanem a militarizmust szétromboló és «a régi feudális-egyházi világrend itt maradt csökevényeit» széttipró forradalom volt, amely polgári-szociáldemokrata uralmat hozott létre, rójja fel a most letűnt rendszer bűnének. Eszébe sem jut feltenni azt a kérdést, vajjon a kommunizmus felé vezető úton ez az átmenet szükségszerű volt-e vagy sem? Pedig szerintünk ez az átmenet szükségszerű, sőt tovább megyünk, szükséges is volt. És ennek az időszaknak a mérlegét nem az fogja megmutatni, vajjon egyes tőkék el tudtak-e bújni vagy esetleg ki is vándoroltak az országból, hanem hogy előmozdította-e vagy hátráltatta-e azt a fejlődést, amelyet sokan e rendszer aktív résztvevői közül is legalább is úgy óhajtottak, mint Szabó Dezső. A történelem meg fogja állapítani, hogy a letűnt rendszer — minden hibája és tévedése ellenére is — helyesen ismerte fel a fejlődés útját és nem egy tekintetben előkészítette azt. A kapitalizmus a háborúval megbukott és az októberi forradalom után megkezdődött a likvidáció a gyárakban és egyebütt. Igaz, hogy ez csak kezdet volt és a proletárdiktatúrának kellett elkövetkeznie, hogy ezt a likvidációt rendszeresen és teljesen keresztülvigye, de ismételjük, történelmietlen és minden megértést nélkülöző beállítás ezt a kezdetet alábecsülni sőt megbélyegezni.

Lederer Emil heidelbergi tanár írja a forradalomról legutóbb írt művében (*Einige Gedanken zur Soziologie der Revolutionen*): «Ha egy kormány még oly igazságos és lelkiismeretes is, hatalmi helyzetének társadalmi alapjain túl mégsem terjeszkedhetik. Sőt bizonyos körül-

mények közt kénytelen a fejlődésben fölmerülő új elvekkel szemben ellenségesen viselkedni.» Meg kell állapítanunk, hogy a letűnt rendszer sok tekintetben túl is ment Lederer e logikus megállapításán és hogy a fejlődés felismerésében igen nagy rugalmasság és lelki készség példáját mutatta. (Aminék még a kommunista vezérek letartóztatása sem mond ellent.)

Lederer minden forradalom nélkülözhetetlen ismertető jelének tekinti az erőszak alkalmazását. A március huszonegyediké átalakulás, bármennyire korszakalkotó jelentőségű is, erőszak alkalmazása nélkül ment végbe és ebben az értelemben tulajdonképpen nem is tekinthető egyébként mint az előzmények logikus következményének. Tudjuk, sokan fájlalták is, hogy a győzelem ily könnyen jutott részökül és nagyon is méltányoljuk ezeket az indokokat. Akik azonban eléggé szentimentálisak vagyunk, hogy örülünk a felesleges vérontás elkerülésének, nagy lelki megnyugvással és meglepődéssel láttuk, hogy az átmenet így történt meg.

Szabó Dezső ezenfelül egészen hamisan látja a letűnt rendszer kísérő jelenségeit. Nem igaz például az, hogy a burzsoázia ezt a rendszert kéjes örömmel fogadta és hogy a burzsoá sajtó «teljes szétterpedéssel feküdt az új győzelem alá.» (Egyik jellemző példája a Szabó Dezső kloaka-stílusának.) Ellenkezőleg, a burzsoázia példátlan vak-sággal és korlátoltsággal szerette volna megakasztani az idők folyását és nem nyugodott bele olyan rendszabályokba sem, amelyeket a rendszer természetéből kifolyólag könnyűszerrel elviselhetett volna. A burzsoá sajtó pedig felocsúdva néhány napig tartó káprázatából, előbb mérgezett nyilakkal, majd nyíltan is ellenforradalmi propagandát szított mindaddig, amíg a munkásság és a tengerészek torkára nem forrasztották a szót. Igaz, hogy ezen a ponton, mint sok egyebütt, vége volt a demokráciának és az őszinteség hiánya bizony nem is vált a rendszer dicséretére, de éppen ezt nem is hozza fel Szabó Dezső ellene.

Fölháborítóan igazságtalanok Szabó Dezsőnek ama vádjai, amelyeket a radikálisokkal szemben emel, akiket a háború híveinek mond s akiknek politikáját svindli radikalizmusnak nevezi. A radikálisok ellen fel lehet talán hozni azt a kifogást, hogy nem lett volna-e helyesebb ama szellemi és erkölcsi erőket, amelyek felett ez a lateiner-intellektuel csoport rendelkezett, *közvetlenül* a munkásmozgalom szolgálatába állítani? (Megjegyezzük itt, hogy tudomásunk szerint e csoport vezetése állandóan megmaradt az intellektuelek kezében és az októberi forradalom után kirakatbiztosítás céljából beözönlő burzsoáziát sürgősen kituszkolta.) Akárhogy is, annyi bizonyos, hogy a fent leírt átmeneti időben a radikálisok nélkülözhetetlen és történelmileg is fontos hivatást töltöttek be, ami teljes igazolása egy olyan pártnak, amelynek *egyetlen célja volt, hogy mint párt önmagát feleslegessé tegye*. És nem kevésbé bizonyos az is, hogy ennek a csoportnak vezetői és tagjai jóhiszemű és meggyőződéses emberek, akik konjunktúra politikát sohasem csináltak.

Ezektől az emberektől máról-holnapra kommunistákká vedlett hiszterikusok ne féltsék a Tanácsköztársaságot. Azok, akik e csoport tagjai közül bensőleg nem tudják magukévá tenni a mai idők követeléseit, azokban van annyi lelki erő és fegyelmezettség, hogy önként visszavonulva, csendesesen szemlélik az eseményeket. Akik viszont aktív munkára vállalkoznak, azok hittel és meggyőződéssel teszik ezt, mint-

hogy tehetik is, mert ehhez az ideológiához mindig közel állottak, annak dacára, hogy amint Kun Béla mondotta . . . senki sem szívta magába az anyatejjel a kommunizmust.

Elszomorító dolog, hogy *Szabó Dezső* nem tudja másként üdvözölni a felkelő napot, mint úgy, hogy egy tisztességben kimúlt rendszer és párt politikai holttetemet megrugdossa.

V. B.

Modern irodalomtörténet.

Tele vagyunk iskolareformtervekkel. Azt szeretnők, ha a forradalom egy esztendő alatt, vagy akár még hamarabb is átgúrná az iskolát. Többek között az irodalomtörténetet is szeretnék gyökeresen megreformálni, hiszen a történelem mellett ez csavarta el legsikeresebben a szegény, jóhiszemű ifjúság fejét. Szeretnők — de néha kétségbe kell esnünk: kivel fogjuk ezt a reformot megcsinálni? Nemrég jelent meg az *Irodalomtörténet* című folyóirat legújabb vaskos füzeté. Ez a folyóirat modernnek tartja magát, főképpen azért, mert elsősorban a XIX. és XX. század irodalmával foglalkozik és legújabb számában kritikai rovatot is nyit. A modernség ugyan nem a tárgykörtől függ, de a törekvés tiszteletreméltó. Hanem hát lapozzuk végig ezt a füzetet és próbáljunk tájékozódni modern irodalomtörténet-íróink világnézetéről. Egyikük ezeket írja Vas Gerebenről: «A szabadságharc előtt és alatt Vas Gereben is — mint a többi fiatal óriás — a radikális reformok lelkes harcosa, aki türelmetlen hevességgel támadja a konzervatívabb pártot, az úgynevezett táblabíróosztályt, hangoztatva, hogy lejárt a tekintélyek kora . . . Vas Gereben elég jó hazafi volt ahhoz, hogy belássa tévedését; elismerte, hogy mikor valaha a tekintély ellen izgatott: «káromolta az eget»; érezte, hogy a tekintély iránti kegyelet adóját kell elégtételül felajánlania a megbántott és lenézett magyar úri rend számára. A demokratikus eszmékhez, melyeknek erőszak nélküli megvalósulását nemesi rendünk önzetlensége tette lehetővé, a felszabadult magyar nép hősi próbatétele után persze továbbra is ragaszkodott minden felvilágosodott hazafi, köztük Vas Gereben is, de megtanulta, hogy a magyar nemességben, nyolcszázéves nemzeti múltunk képviselőjében, a szabadelvű reformoknak nem kerékkötőjét, hanem okos megérlelőjét kell látnia.» — Az önzetlen, a nemzeti múltat képviselő, az okosan érlelő nemesség iránt érzett vallásos rajongás még hangosabban szólal meg egy irodalomtörténész hölgy cikkében, aki a *Magyar Irodalom Kis Tükre* ötödik kiadásának megjelenése alkalmából következőképpen ír Beöthy Zsoltról: «Persze csak vére szerint törzsökös magyar ismerheti fel a horvát eredetű Zrínyi munkájából kiragyogó nemzeti eszme szikráját s a sváb származású Munkácsy Honfoglalás-án mély politikai belátással kifejezett igaz magyar gondolatot.» (Szegény Zrínyi, szegény Munkácsy

tehát nem tudhatták, mit cselekszenek.) «E bölcséleti s történeti vizsgálódásokban van meg az *ősi magyar nemes tudós* fanatikus honszeretetének elméleti alapja», — folytatja az irodalomtörténész úrnő. Hogy mi történjék azokkal a szerencsétlen írókkal, akik vértük szerint nem törzsökös magyarok, még kevésbé ősi magyar nemesek, — azt nyíltan nem mondja meg a legmodernebb magyar irodalomtörténeti folyóirat. De megmondja közvetve. Van neki erre a célra egy folyóiratszemeleje. Hellyel-közzel irodalomtörténeti jellegű cikkeket is ismertet ez a rovat. Néha ironikusan, vitatkozva, vagy lapidáris rövideggel; sokszor azonban bő részletességgel, minden megjegyzés nélkül. Ironikus és rövid, ha pl. a *Huszádik Századról* van szó. Részletes, — de milyen részletes! — ha *A Cél, Az Élet* és főképpen, ha az *Új Nemzedék* című tudományos folyóirat félreérthetetlen faji tendenciájú cikkeit ismerteti. Hogy ez nem véletlenség, arra maga a szerkesztő hívja fel a figyelmünket. «Aki figyelemmel kíséri ezt a folyóiratszemelet, látni fogja, hogy az nem száraz kivonatolás, hanem tervszerű munka, melyet legbizalmasabb munkatársaink nem aktaszerűen intéznek el, hanem *írnak*».

A sárga füzet borítéklapja is ezt a rovatot reklámozza. «Az ország legkönyvtelenebb vidékén lakóknak is tudomására hozza a magyar irodalmi vonatkozású cikkek eredményeit.» Az ország legkönyvtelenebb vidékei szóval azt tudják meg a legmodernebb magyar irodalomtörténeti folyóiratból, hogy Magyarország kulturális élete nagyjában nem más, mint a fajmagyar nemesség harca az «idegen» betolakodók ellen. A Szent István-akadémia ablakain kitekintve, így látják ezt az egykori radikálisok ... és így mutatják a könyvre, folyóiratra, új szellemre vágyakozó szegény vidéki tanárnak. De azért ők modernnek, átkozottul modernnek; nem is foglalkoznak azokkal az elmúlt időkkel, mikor még idegen betolakodók ellen nem kellett védekezniük az ősnemes íróknak.

Benedek Marcell.

Miért nem fejtett ki a polgárság ellenállást március 21-én?

Amióta a hadsereg a proletariátus kezébe került, a hatalom teljesen kiesett a polgárság kezéből és csupán a proletariátustól függött, hogy ezt a hatalmat mire használja. A polgárság ellenállásának technikai alapföltételei hiányoztak, minthogy tényleg le volt fegyverezve.

Az oroszországi események ismeretesek voltak mindenki előtt és a polgárság jól ismerte az ellenállás megkísértésének várható következményeit.

3. Szende Pál állandó fenyegetései már rég megpuhították a polgárságot, a gazdagok bizonyos tekintetben már el voltak készülve arra a lehetőségre, hogy vagyonukat elveszíthetik.

4. A háború elvesztése folytán az uralkodó osztályok minden tekintélyüket elvesztették és ami döntő momentum, önbizalmuk megrendült, érezték, hogy a háború elvesztéséért őket terheli a felelősség és hogy ezért vagyonuk elvesztése nem túlságos úr.

5. A sértett nemzeti érzés oly szembeötlő és közismert tényező, hogy ezt külön kiemelni teljesen fölösleges. Az is kétségtelen, hogy a tömegek a bolsevizmus által ösztönszerűen védekeznek az elviselhetetlen terheket jelentő hadikárpótlások ellen.

Nem fölösleges azonban talán kiemelni a magyar történelemnek azt a megismétlődő jelenségét, hogy amikor a nemzeti érdekek végveszélyben forogtak, a magyarság saját érdekeit a szélső radikalizmuséival kapcsolta össze, mint a reformáció és a 48-as forradalom idején. A 48-as forradalom volt az az erkölcsi töke, melyből a magyarság idáig élt. E forradalom adta presztízst azonban az osztályuralom és a nemzetiségi elnyomás teljesen tönkretette külföldön. Nemzeti szempontból a március 21-iki esemény erkölcsi befektetésnek tekinthető, amely egyelőre beláthatatlan áldozatokat jelent, de amelyek gyümölcseit későbbi nemzedékek bizonyára fogják élvezni. *B. R.*

A házasságjogi tervezet.

A *Szocialista Jogászszövetség* hivatalos lapja, a *Proletárjog* 3-ik számában tervezetet közöl a kommunista házassági jogról. A házassági jog legfontosabb kérdését, a házasság megkötését és felbontását, a tervezet a következő lakonikus rövidségű tételre foglalja: «A házasság meg van kötve, ha a felek az anyakönyvvezető előtt kijelentik, hogy egymással házasságra lépnek.» «Fel van bontva a házasság, ha a házaspár bármelyike az anyakönyvvezető előtt bejelenti, hogy a házasságot felbontja.»

Látnivaló, hogy a tervezet szerint a házasság felbontásának semmi tárgyi akadálya nincs. Éppen csak az a formalitás terheli a házaspárt, hogy elmenjen az anyakönyvvezetőhöz s ott kijelentse bontási szándékát. Az állapot tehát, melyet a tervezet, törvénnyé válva, létesítene, a szabad szerelem. Az ember joggal kérdezheti, hogy mire való ez az egész fügefalevelesdi. Vagy a szabad szerelmet akarja intézményesíteni a kommunista házassági jog s akkor őszintébb és becsületesebb dolog s — ami fontosabb — az embernevelés szempontjából is előnyösebb: nyíltan jelenteni ki ezt a szándékot a házasság eltörlése által; vagy nem föltétlen híve a szabad szerelemnek s akkor ez a tervezet nem elégítheti ki. A tervezet készítője a házassági jogról tartott ankéten oly értelműleg nyilatkozott, mint aki nem föltétlen híve a szabad szerelemnek, annak az állapotnak, mikor férfi és nő nincsenek lekötve egymásnak, ő — úgymond — azt tartja, hogy ez a házassági jog a maiaknál erkölcsileg kiválóbb emberek számára készült; s ilyen embereket teremt a proletárdiktatúra, amely felforgatta a társadalom gazdasági alépítményét, aminek

természetes következménye lesz az összes ideológiák (felépítmények), tehát az erkölcs átalakulása is.

Ami engem illet, én ezt a reménységet teljesen alaptalannak tartom. Az emberi természet, az emberi ösztönök, oly mély gyökérszálai a léleknek, amit semmiféle külső társadalmi be rendezkedésekkel alapján megváltoztatni nem lehet. Az irodalom legnagyobb alkotásai, a görög drámák, Shakespeare, Goethe remekei közfelfogás szerint azért dacolnak annyira minden korról és idővel, azért állnak közel a mi lelkünkhöz is, mert «az örök emberi» kifejeződései. De még ha ez az igazság nem volna is oly általánosan elismert, reálpolitikusnak nem szabad esetleges lehetőségekre építeni. Olyannak kell venni az embereket, amilyenek, s nem: amilyenekké ábrándozók reménye szerint majd ezután lesznek.

De föltéve, hogy a kommunista társadalmi rend tényleg megváltoztatja az erkölcsiséget bizonyos mértékben, ki biztosít arról, hogy az erkölcs éppen olyan irányban változik meg, mint az álmodozók remélik. *Quae volumus, credimus libenter*, mondja a római s e szentencia egyike azoknak, melyek régiségük dacára ma sem avultak el. A jövőt egy kicsit mindenki olyannak képzei el, amilyennek szeretné s ez a tény maga is óvatosságra, kritikára int.

Tegyük fel azonban a legjobb esetet, hogy t. i. az erkölcsiség tényleg átalakul s az emberek tényleg olyanok lesznek, mint a tervezet készítője hiszi: hűek és tiszták a házasságban, annak könnyű felbonthatósága dacára is. Akkor meg éppen semmi szükség e házassági jognak csúfolt fügefalevélre, mert hiszen az erkölcsileg emelkedett, egymást szerető emberpárok akkor is — sőt talán még inkább — kitartanak egymás mellett, ha semmi kényszer, a jogrend semminemű beavatkozása nem készíti erre. (Én ugyan kétlem, hogy az erkölcsi emelkedettségnek túlságosan sok köze volna a szerelmi hűséghez.) A jogi rendezés éppen azokra való tekintettel kell, akik kényszer híján nem úgy cselekednének, ahogy a társadalom jónak látja. Mihelyt az emberek önként cselekszik a jót, fölösleges a jogszabály («az állam elhal»).

Kétségtelenül vannak a szerelmi életnek problémái, melyeket szabad szerelem esetén is rendezni kell a jognak. Ilyen rendelkezések a tervezetben: «Nem köthetnek házasságot *a*) a 14 éven aluli nők és a 16 éven aluli férfiak; *b*) egyenes ágbeli vérrokonok egymással és testvér testvérral vagy féltestvérral; *c*) akik nem igazolják orvosi bizonyítvánnyal, hogy nem szenvednek fertőző vérbajban vagy nemi betegségben.» Szabad szerelem mellett az *a*) és *b*) esetben megfelelő erkölcsi neveléssel és büntető rendelkezésekkel lehetne e csökevényeket kiküszöbölni a társadalom életéből, azaz bizonyos meghatározott büntetéssel kellene sújtani azokat, akik ezen akadályok ellenére egymással nemileg érintkeznek. A fertőzés elkerülésére pedig nincs más

mód, mint a felvilágosítás, az emberek kioktatása az orvosi vizsgálat szükségességéről, s megfelelő orvosoknak hivatalnokokként az állam szolgálatába állítása. Ami pedig a szerelmi viszonyból származó gyermekek elhelyezését illeti, ezt vitás esetekben éppúgy valamely szovjet intéznie el, mint a szovjet-tagok egyéb ügyes-bajos dolgait. Mindez nem a szabad szerelem apológiája akar lenni, csak annak illusztrálása, hogy ezek a kérdések sem teszik szükségessé egy, alapjában a szabad szerelem álláspontjára helyezkedő jogrendszerben a külön házassági jog konstruálását.

Mindent összefoglalva: a házasságjogi tervezet nem más, mint intézményesített szabad szerelem, melynél a házassági fügefalevél csak arra jó, hogy az anyakönyvvezető funkciójának szaporításával a bürokratizmust növelje nagyra s a szerelmi életet teleshíjja a burzsoá családban már Marx által annyira korbácsolt álszeméremmel.

Mezey Lajos.

Eötvös a kommunizmusról.

Eötvösnek *A 19. század uralkodó eszméi*-ben található kritikája a kommunizmusról ma is érdekes olvasmány. Igaz, hogy az ő korabeli kommunizmus bizonyos tekintetben más volt, mint a mai. Azonban megítélhetni belőle, hogy mit szólna Eötvös a mai kommunizmushoz. Szerinte:

«Ha sikerül megmutatni, hogy a kommunizmus a társadalom felbontására s civilizációnk megdöntésére vezet: a keresztyénség kezdete mutatja, hogy ez még korántsem bizonyítja lehetetlenségét.¹

Ha győzelmesen felállítjuk is a tételt, miszerint a kommunizmus nem csupán a létező társadalommal, hanem általában az emberi természettel ellenkezik: ebből csak az következik, hogy a kommunizmus, ha egyszer a jelen társadalmat feldúlta, tanait az emberi szükségekhez szintügy fogja alkalmazni, mint ez a keresztyénséggel történt és az abszolút népfélség elvével is mindenütt történni fog, ahol azt rendezett állam alapjául használni akarják.

Azt állítani pedig, hogy a kommunizmus elvei bizonyos módosításokkal sem férnek össze az újabbkori állammal, általában minden rendezett államszervezettel ellenkezik: — igen nagy tévedés; mert nem igaz, hogy oly társadalmi viszonyok, minőket a kommunizmus akar egyes államokban — és pedig nagy államokban, — sohasem léteztek volna.»

Itt azután Eötvös a perui társadalom példájára hivatkozik Prescott műve nyomán. Majd így folytatja:

«A lényeg, mire nézve a kommunizmus minden követője egyetért, abban áll, miszerint az állam céljául a teljes egyenlőséget s eszközül e célra az egyén föltétlen alárendelését az államnak tekintik. S miután az egyén teljes alávetése az állam hatalmának csak úgy lehet-

¹ E. kiemeli előbb, hogy eleinte sok keresztyény elfogadhatatlannak tekintette a katonaságot és a házasságot.

séges, ha az államot korlátlan hatalommal ruházzuk fel és mivel az általános egyenlőség elvét akkor lehet leginkább megközelíteni, ha az alól csupán egy személy van kivéve, következzik, hogy a deszpotizmus nemcsak ellentétben nincs a kommunizmus elveivel, sőt szükséges eredménye ennek s oly forma, melynek elvei annak leginkább megfelelnek.

Nem a kommunista elvek győzelme, hanem csupán az lehetetlen, hogy ezen elveket valaha más valósítsa, mint az abszolutizmus. S azért a kommunizmus győzelme mindenkor egyszersmind a deszpotizmusé leend.»

Ötös szerint tehát a deszpotizmus (diktatúra) a kommunizmusnak nem átmeneti jelensége, hanem alap föltétele. B. R.

A kommunista tömeghangulat két alapoka.

Miért vált oly hajlamossá a tömegelek a háború alatt a kommunista tanok befogadására, holott a béke évtizedeiben alig ért el mélyebbreható eredményeket? E kérdésre azt hiszem kielégítő választ ad a háborús átélésnek két alapvető tapasztalata. Az egyik a magántulajdon szentségét ápoló ideológiának teljes csődje az összes frontokon. Ha az ellenség tulajdonával és személyével szemben megengedett, sőt követelt, sőt magasztalt az erőszak minden nemének alkalmazása: miért ne volna ez lehető és megengedett a belső fronton is? Elvégre Nagy Sándor kisparaszt és Kis Ferenc vasmunkás a lövészárkok poklában egész világosan megértette, hogy neki sokkal kevesebb elintézni valója van akármely ukrán, orosz vagy talián «ellenséggel», mint az otthonmaradt kapitalistákkal és nagybirtokosokkal. Ha a román paraszt viskóját fel lehet gyújtani, ha barmát el lehet hajtani: miért volnának szentebbek a nagybankok páncélszekrényei és a grófok kastélyai?

A másik nagy, a lelkeket régi egyensúlyából kiforgató tapasztalat pedig az volt, hogy a háborús gazdálkodás és igazgatás mindenütt kommunista formák között idegződött be a felfegyverzett szegénység tapasztalataiba: kényszerű szabályozás, szétosztás, ármegállapítás, minden igénynek és jognak deszpotikus kiszabása az egész vonalon, katonailag vezetett gyárak és földművelés. A szabadpiacnak, a keresletnek és kínálatnak, az önkéntes társulásnak sehol semmi nyoma. Falanszteres rend, fegyelem az élet minden vonatkozásban: a tápporciótól, az orvosi vizitig, sőt a nemi szükséglet kielégítéséig. Ez a hatalmas és ellenállhatatlan drill természetszerűleg rendkívül előnyös volt egy olyan lelki készség kialakulására, mely a gyár és a föld legegyszerűbb fiával is megértette annak a lehetőségét: nem volna-e egyszer lehetséges egy oly kommunizmust csinálni, mely többé nem az aranygallérosok érdekében gyűjtene egybe és osztaná fel a javakat, hanem a tömegek, a szegények javára?

Ez a két nagy tapasztalat égette kommunistákká a legindividualistább lelkeket is, melyek rendszerint a háborús és a békés kommunizmusnak rejtettebb ellentéteit nem látják, csak külső megegyezéseit veszik észre. (J.)

Csak aki legalább egy év óta szervezett munkás...

Amerikában nincs nemesség, vannak azonban oly családok, melyek származásukat vissza tudják vinni azokig a puritánokig, kik a XVII. században a *Mayflower* nevű hajón első telepesekként érkeztek Új Angliába. Ugyebár nincs lényegbeli különbség, ha valaki azon a jogcímen élvez társadalmi előnyöket, hogy ősei valaha a *Mayflower* utasai voltak avagy azon, hogy Árpáddal együtt jöttek lóháton Magyarországra? Arisztokrácia fennállása lehetséges tisztán társadalmi intézmények segítségével, hát még ha ezt oly állam kormánya mozdítja elő, melynek hatalmával legföljebb a perui inkák hatalma mérhető össze és amely joggal mondhatja magáról, Madách-csal szólva:

«Csak hódolat illet meg, nem bírálat.»

Nem kell egyéb, mint folytatni ezt a politikát. Csak a kommunizmus előtt beszervezett proletároknak adjon az állam jogot emberi lakásra, előnyöket, ruha, élelmiszer, dohány, színházjegy vásárlásakor és kész egy új arisztokrácia.

Igen, vetheti ellene valaki, de most proletárdiktatúra van, aki nem szervezett proletár, annak az állam semmivel sem tartozik. Most is osztályuralom van, de fordított: most a proletár nyomja el a burzsoát. Azonban épp ez az, ami nem igaz. Az igazság az, hogy a szervezett proletárok száma aránylag csekély, a szervezetleneké pedig óriási. Nem minden szervezetlen ember burzsoá. Ezt mindenki tudja. Sőt azt is hogy épp a legelnyomottabb, legszegényebb és legtudatlanabb proletárok a legkevésbé szervezettek. Ezek szorulnak tehát a legnagyobb anyagi és szellemi támogatásra. A proletárok érdekében alakult kormány tehát leginkább nekik fogja megkönnyíteni azt, hogy tisztességes lakáshoz, táplálékhoz és szórakozáshoz jussanak. Ugyan csodálhatni, hogy erről épp azok feledkeznek meg, akiknek táborát, mint ezt nem ok nélkül vetették valaha szemükre, egykor szinte kizárólag szervezetlen proletárok szolgáltatták és jutatták diadalra.

Oly nagy érdem volt-e a forradalom előtti időben, ha egy proletár belépett a szakszervezetbe? Volt eset bizonyára, amikor ehhez hősiesség elhatározás kellett. Minden szervezet első tagjai, alapítói közt nagy számban vannak olyanok, kiket ily elhatározás vezetett. De ugyan micsoda érdem volt abban, ha egy beszervezett szakma munkása belépett a maga szakszervezetébe, amikor enélkül munkát is alig kaphatott volna? Az ily szakszervezetbe be nem lépni kockázatosabb volt a munkásra nézve, mint belépni. Épp ezek a nagyon megszilárdult, gazdag szervezetek voltak azok, melyekből leginkább vészett ki a forradalmi szellem. Az ily szervezetekbe és általuk a szociáldemokrata pártba épp úgy beleszületettek a tagok (Szabó Ervin mondása szerint), mint ahogy a bajor paraszt fia beleszületett a centrum-pártba. *Ezek* az urak ugyan, kik vasárnap délután fekete zsakettjeikben, aranyláncosan foglaltak helyet szakszervezeteikben, sohasem csináltak volna forradalmat.

Nagyon élénk emlékezetemben él, mikor vidéken, ahol évekig vettem tevékeny részt a szakszervezeti életben, noha a szociáldemokrata pártnak sohasem voltam tagja, kellett megvédenem egy asztalosmestert, akit ki akartak boksolni a szervezetből. Azt hoztam föl védelmére, hogy míg a munkások mindenikére anyagi haszon származik abból, hogy tagja a szervezetnek, ez a mester, aki valaha munkás volt, áldozatot hoz, amikor tag akar maradni.

De ugyanezt mondhattam volna akár magamról is vagy mind-azokról a polgári osztályhoz tartozókról, akik a munkásmozgalmat egy vagy más tekintetben kívülről támogattuk. Ugy mindezeknek, mint a szervezetlen proletároknak a nevében kérdezem: Mi okot szolgáltatunk arra, hogy bennünket b) osztályú proletárokként kezeljenek?

U. i. E sorok írása óta alkalmam volt meggyőződni arról, hogy a szervezetlen proletariátusról illetékes szocialista helyen teljesen a fön-
tiekkel egyező a felfogás. Minthogy azonban már a sajtóban is szólalt meg ezzel ellenkező hang, közlését nem tartom fölöslegesnek. *B. R.*

KÖNYVISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

A Szépművészeti Múzeum Évkönyve. *Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum évkönyvei. 1. k. Budapest: Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum kiadása. 217 l. 36 K.*

Bár az e kötetben foglalt értekezések a művészettörténet körébe tartoznak, mégis feltétlenül kötelességünknek érezzük a Huszadik Század olvasóinak figyelmét erre a publikációra felhívni, mert megjelenése rendkívül fontos esemény a magyar tudományos irodalomban. Az évkönyv ugyan főleg azt a célt szolgálja, hogy a múzeum gyönyörű anyagát és új szerzeményeit bemutassa, de emellett nagy hiányt is pótol tudományos irodalmunkban, amennyiben helyet nyújt művészettörténeti szakembereknek értekezéseik számára. Magyarországon még eddig nincs művészettörténeti folyóirat és a múzeumnak ebben az évkönyvében jelenik meg nálunk legelőször egymás mellett nagyobb-számú művészettörténeti értekezés. De a nagyközönség szempontjából természetesen az a legfontosabb, hogy most mindenkinek alkalma nyílik megismerni az intencióit annak a nagyszabású és következetes gyűjtő-munkának, melyet a múzeum az utóbbi években Petrovics Elek kítűnő igazgatása alatt folytat és mely minden e talán leg- európaibb kultúrintézményünknek örülő magyar embert kell hogy a legközelebből érdekeljen. Az egyik értekezésben Petrovics maga fejt ki ezeket az elveket és képek és szobrok fotográfiáinak segítségével illusztrálja is, miként sikerült neki intencióit valósággra váltani. Főtörekvése volt az eddig csak rapszodikusán és többnyire nem jellemző művekkel képviselt magyar művészetet valódi fejlődésében, lehetőleg hiánytalanul bemutatni; a háború és a rendelkezésére álló túl csekély pénzösszeg ezen a téren nem akadályozhatták őt oly végzetesen, mint a külföldi műtárgyak gyűjtésében. Nemcsak a legkiválóbbak: Székely, Munkácsy, Paál, Szinnyei-Merse, Hollósy legjobb munkáinak nagy részét sikerült rövid négy év alatt megszerezni, hanem a kisebb, de fejlődéstörténetileg érdekes mestereknek legjellemzőbb munkáit is. Szinte le lehet most olvasni a hozzáértéssel kiválasztott képekről, hogy a művészetben teljesen elmaradt magyarok mennyi munkával és többnyire milyen sok tehetséggel igyekeztek a 19. század eleje óta itt is, ott is a már meglévő nagy iskolákba bekapcsolódni, azok eredményeit a magukéivá tenni és gyakran önállót, az egész európai fejlődésre fontosat is produkálni. A nemrég elhunyt Hollósy Simont, ki müncheni iskolája révén nagyban elősegítette a német naturalizmus kialakulását és kinek főmunkáját, a «Tengerihántást», más műveivel együtt szintén most szerezte meg a múzeum, Takács Zoltán külön cikkben ismerteti.

A modern és régi külföldi képek és szobrok gyűjtésében való hasonló pontos tervszerűséget a kedvezőtlen külső körülmények természetesen lehetetlenné tették. Mégis sikerült Petrovicsnak, részint magánemberek ajándékainak segítségével, a már meglévő anyagot rendkívül magas nivójú új szerzeményekkel igen szerencsésen kiegészíteni. Ezeknek legszebbjeit bemutatja az évkönyvben, így például, hogy csak egy néhányat említsünk közülük: Gaudenzio Ferrarinak a milánói Crespi gyűjteményből származó Pietáját, Domenico Ghirlandajo most Münchenben lévő nagy oltárképének egyik szárnyát, az újabbak közül Delacroixnak, Manetnak, Monetnak, Cézannenak kitűnő és jellemző munkáit. Rendkívül nagyjelentőségű gyarapodás érte a múzeumot még az által is, hogy Ferenczy István szobrásznak Rómában 1818—24 között gyűjtött, bronzszobrokból álló kollekciónak megvette. Ebben a gyűjteményben volt az a kis szobor, mely egymagában is híressé tudná tenni a múzeumot: Leonardo da Vincinak a Trivulzio emlékhöz készített, lovast ábrázoló kis bronzmodellje. Az évkönyvnek egyik gazdagon illusztrált értekezésében Meiler Simon nemcsak szinte hajszálnyi pontossággal bizonyítja be Leonardo szerzőségét (kinek ez az egyetlen fenmaradt szobra), nemcsak a budapesti szobor precíz helyét állapítja meg Leonardo művészi fejlődésében, hanem az újonnan felfedezett mű segítségével végleg rendet is teremt Leonardonak eddig a művészettörténeti irodalomban teljesen hibásan datált és csoportosított szobrokhoz és freskóhoz készült lovasábrázolásai között. A megdönthetetlenül logikusan felépítő művészettörténeti módszernek valószínű mesterpéldája Meiler értekezése, melyből különben mindenki kitűnő képet alkothat magának nemcsak Leonardo, hanem az egész Cinquecento művészeti tendenciájáról is, hiszen ép ez az újonnan felfedezett szobor jelenti a kor művészeti akarásának betetőzését; a térben dramatikusan felépített egyensúlyozottságnak ilyen stádiumát azután már csak a barokk vezethette tovább. Rubens az igazi folytatója Leonardo lovasának, ép úgy mint Madonnáit Correggio viszi át a barokkba: ez a művészettörténeti perspektíva tárul elénk Meiler cikkéből. Egy a 15. század elejéről való bájos középrajnai kőmadonnát Georg Swarzenski, a frankfurti múzeum igazgatója, egy Kr. e. 4. századbeli nemes görög férfitorzót pedig Hekler Antal ismertet; mindkét szobor új szerzemény.

A múzeum régi anyagából választottak tárgyat Lederer Sándor és Hoffmann Edith. Lederer három trecento-képünket dolgozza fel, közöttük azt dekoratív hatású Madonnát, melyet eddig Orcagnának tulajdonítottak és melyről L. most meggyőző okfejtéssel megállapítja, hogy Bernardo Daddi műve. Hoffmann Edith több 1400—20 között keletkezett igen finom cseh miniatúr csoportosít stílusuk szerint és kimutatja kapcsolatukat az egykori francia miniatürfestéssel. Magyarország egyik legérdekesebb műemlékét mutatja be Eber László: a pozsonyszentgyörgyi plébániatemplomnak 1515—20 körül valószínűleg bécsi szobrászműhelyben készült főoltárát.

Nagy öröm a könyvet olvasni, képeiben gyönyörködni, még sokkal nagyobb öröm a szöveg által visszavezettetve, újra és újra elmenni a múzeumban lévő eredetiekhez. És ezt a célt szolgálja a legkomolyabban és a legtudományosabb formában ez az évkönyv. *Antal Frigyes.*

Az állati társulások kérdéséről. (P. Deegener: *Die Formen der Vergesellschaftungen im Tierreiche. Ein systematisch-sociologischer Versuch.* Leipzig: Veit & Comp. 1918. 420 l.)

Az állati társulásokról szóló ismeretek gyarapodásának kezdetén is megvannak azok a kísérő jelenségek, melyek minden tudomány antropomorf gyermekbetegségei. Az érdeklődés azon állati társaságokat keresi fel, melyekben könnyű az emberi társadalommal való analógiákat fellelni (pl. munkamegosztást), miből következik, hogy egyes állatok magas társaséletének leírása (hangyaállam, méhállam) teszi ki az irodalom túlnyomó nagy részét. De az emberinek ez a belevitele még tovább megy, pozitív hibákat követ el, amikor igen sokszor az emberi társadalom normáit igyekezik az állati társasélet jelenségeire oktrojálni. Elidegeníti ezzel a természetvizsgálót és rossz szolgálatot tesz a társadalom kutatójának, akinek a tiszta szociológiában — még, ha nem is tartozik Spencer vagy Ward iskoláihoz — a társas erők tisztázásakor nagy szüksége van e fontos biológiai ismerettermelő terület tárgyilagos eredményeire. Amíg azonban egyes tudományokban évezredekig kísért e baj, az állatszociológia aránylag hamar kinőtt belőle. Még nincs is ötven éve, hogy Espinas kitűnő könyvével¹ megindul e tudomány és azóta Girod, Kraepelin, Freund, Hanstein és mások² révén közel jutott ahhoz az állapothoz, melyből már exakt rendszerességgel kiindulva végezheti feladatát. Az utolsó lépést Deegener, előttünk fekvő könyvével, kívánja megtenni. E mű hivatva volna az állati társulásokról meglévő empirikus ismereteinket áttekinteni, rendezni és a kapcsolatos fogalmakat olyképen meghatározni, hogy lehető legyen az állattársadalmak (társulások) szisztémáját felállítani. Egy orientációra képesítő szilárd alapot akar a szerző megteremteni, melyet a jövő állatszociológia ki- és felépíthet.

Elsősorban meg kell határozni az állatszociológia körét. A mindenben, oly hibásan, célszerűséget keresés, csak az oly állatokat tartotta társasnak: «amelyek átmenetileg vagy tartósan oly zárt társaságokat alkotnak, melyek a magános életmóddal szemben előnyöket hoznak». Ezzel ellentétben a megfigyelés hamar megmutatja, hogy nincs minden együttélésnek belső oka; külső körülmények lehetnek azok, melyek összehozzák az állatokat anélkül, hogy ebből az egyénekre speciális haszon hárulna. A teleológikus felfogást itt is el kell vetni és írónk szerint az állatszociológia feladata minden oly speciális jelenség tárgyalása, mely ott fordul elő, ahol «két vagy több állategyed, ha csak korlátolt időre is, közös életmódra egyesül, közömbösen, hogy ebben az összetartozásban, mint ilyenben az egyénre nézve érték rejlik-e, vagy, hogy az összecődülés vagy halmozódás egy helyen oly előnytől függ, amely nem magától a gyülekezéstől származik». — Ezen meghatározás disztinkcióiból indul ki Deegener rendszerének első felosztása. 1. Vannak társulások, méhek *per accidens* — esetlegesen, külsőleg, véletlenül — jöttek létre. Ezek az egyénre nézve értékileg indifferensek (ha a társak nem is viselkednek egymással szemben közömbösen). Ezek az *akcidentiális társulások vagy asszociációk*. 2. *Esszenciális társulások vagy szocietások* ezzel szemben azok, melyekben a tagok

¹ *Des sociétés animates. Etude de psychologie comparée.* Paris, 1877.

² Kropotkin jól ismert könyvével nem nagyon számíthat közjűk, ő „a kölcsönös segítség” természettörvényének bizonyítására írta induktív művét.

szociális értékeket élveznek. Az eddig használatos «reciprok» megjelölés ezekre ép úgy nem pontos, mint az «indifferens» az akcidenciálisokra, mert sokszor nem az összes tagokra, hanem csak egyesekre, csoportokra jut az esszenciális társulásokból haszon. Példa erre a parazitizmus. A további rendszerezésnél azután genetikai szempontok érvényesülnek, addig a határig, ameddig ezeket egy morfológiai rendszerrel — mert Deegener az állati társulások alakjait rendezte — szem előtt lehet tartani. Az asszociációknál ez majdnem mindenhol megtörténhet, a szocietasok nagy részében azonban már a formai, funkciót tekintő elrendezéshez kell fordulni. Magát a rendszert itt közölni, az állati társulások óriási sokféleségét bemutatni lehetetlen, de mégis igyekszem egy példával illusztrálni szerzőnk rendszerét. Az akcidenciális társulásoknál megfigyelhetünk *A* homotipikus — egy fajú állatokból és *B* heterotipikus — különböző fajú állatokból álló asszociációkat. Az *A* osztály feloszlik: a) kormogén asszociációkra, ahol az egyének egymással össze vannak növe és b) szabad egyénekből álló asszociációkra. b) áll: I. primer asszociációkból, ahol a tagok azonnal társulásban vannak és II. szekunder asszociációkból, amelyekben később társuló állatok foglalnak helyet. Vannak primer asszociációk, melyek a) ivartalan szaporodás útján létrejöttek, közös ontogenetikai származással bíró egyénekből álló asszociációk (*syngenium*). Ilyen társulásban élnek a vorticellák, stentorok stb. Itt meg lehet különböztetni a *monosyngenium*-ot, mely anya- és leányállatokból áll és a *polysyngenium*-ot, ahol a társaságban a gyermekek gyermekei is benn vannak, β) Nemi szaporodás útján, közös vagy nem közös származás alapján létrejöttek asszociációk feloszlanak: β₁ Közös ontogenetikai származásokra. Családok és *fa* nem közös ontogenetikai származású tagokból álló kombinált családokra. A családok háromfélék: 1. *Sympaedhim*, gyermekcsalád, ahol egy anya gyermekei szülei nélkül társaságban vannak, pl. pókok. 2. *Gynopaedium*, anyacsalád az anya utódaival; csak gyermekeivel *monogynopaedium* (levéltetvek), *polygynopaedium*: gyermekek gyermekei is (levéltetvek). 3. *Patrygynopaedium*. Szülőcsalád: mindkét szülő és a gyermekek (necrophorus). — Természetesen ezek nem merev elhatárolások, jelenleg azonban beosztásra, a szerző által felállított típusok, a legcélszerűbbek és megfelelők. Az állati társulások végleges elrendezéséről csak akkor lehetne szó, ha összes jellegeiket ismernők, míg most nem tudjuk, vajjon nem azért tartunk-e pl. egy társulást akcidenciálisnak. céltalannak, mert igazi szociális tartalmát még nem ismertük föl.

E könyvnek témája nem egy az állatszociológia tömérdek tudományos és bölseleti kérdésének tárgyalásával. Mégis kiviláglanak belőle olyan megállapítások, felszínre kerülnek itt olyan problémák, melyeket minden kutató utódnak és felhasználónak szem előtt kell tartani.

A kiválasztás jelentőségének idézgetésével nincs megoldva a társulások keletkezésének kérdése, mert hiszen létre kellett előbb jönnie a társaságnak és csak azután működhetett a szelekció, határozva a lét vagy nemlét kérdése fölött. «Azoknál az állatoknál, melyek a szoros együttélés előnyét élvezhették, azok az egyedek, melyek a társas életben örömet leltek, a különböző veszélyek elől a legbiztosabban menekülhettek meg, míg azok, melyek társaikkal semmit sem törődtek és egyedül éltek, nagy számban mentek tönkre. (Darwin.)» Az ortodox darwinizmus állandó refrainje: «aki így variált, fennmaradt», nem ki-

elégítő, felületes válasz, amely megakadályozhatja a magyarázatért való mélyebb behatolást. A társulások létrejötténél fel kell tételeznünk egy szociális ösztönt, «egy belső diszpozícióját bizonyos állatoknak, mely azok cselekedeteinek bizonyos irányt ad társaságok alkotására». Maga az ösztön olyan, hogy más állatokkal való pusztá együttlét által ki-elégül. Csak ezzel érthető meg egyes akcideniálisnak vett és számtalan esszenciális társulás. Mi más hozhatná össze a fiatal halakat nagy csoportokba? Csak nem tételezhetünk fel bennük belátást együttmaradásuk haszna iránt! (A céltalan társulásokat tekintve, egy pillanatra gondolkodóba esünk, hogy elfogadjuk-e egy ilyen sokszor hiábavaló ösztön létét. Azt mondják *natura nihil facit frustra* — pedig semmit sem tudunk a természet céljáról.) A társulások keletkezésének kérdése így nagyrészt a szociális ösztön keletkezésének problémájává lett. Itt sem tudunk bizonyosat, bár ismerünk oly feltételeket, melyek a szociális hajlamok kialakulására, erősödésére és kvalitatív fokozására szolgálnak (család); az eredet, az első keletkezés még ismeretlen. Ami a társulások fejlődését és transzformizmusát illeti, először is megállapítható az akcideniális kategóriák primitívebb és nyersebb volta. Ezek azonban magasabbra fejlődhetnek és esszenciális társadalmakká változhattak, amint valamiképp társadalmi értéket termeltek. De a szocietásoknak nem kell szükségszerűen asszociációkból kinőtteknek lenni és igen kezdetlegesen lehetnek. «Így a nemek társulása a kopuláció közvetlen és a szaporodás közvetett céljából egy egészen eredeti, akcideniális által elő nem készített, abból nem keletkezett nagyon esszenciális egyesülése az állatoknak, mely nagyértékű szocietások pillérévé lehetett.»

Áttétekintve az állati társulások forma szerint rendezett tömegén, azt látjuk, hogy egyesek kiindulási pontjuktól távol és magasán állanak, míg mások úgy, mint egy letört vonal végpontján. A fejlődés utjának kezdőpontjai nem esnek össze és így a szociális élet monofiletikus keletkezéséről nem lehet szó. Ezt bizonyítja az a tény, hogy olyan állatoknál, melyek származástani szisztéma alapján egymástól igen távol állanak, ugyanaz a társadalmi forma jelentkezik. így pl. élősdű társadalom keletkezhetett: *Symphoriumból*, olyan társadalomból, amelyben először csak vitette magát az állat és csak később élt hordozója testéből; *phagophil* stádiumból, amelyben a káros rovarok, bögölyök elfogásával hasznos volt a felkeresett állatra a buphaga madár, változott káros élősdűvé akkor, amikor a rovorszúrások okozta sebek véréből táplálkozott; a physostomidák eleinte paraphagok (epiparaphagok) voltak, epidermisz korpából, hajhulladékból éltek, amíg vérszopókká nem lettek stb. Ezért lehetetlen a társulások törzsfáját felállítani. Egy genealógikus-szociológiai rendszer nem konstruálható.

A «társadalmi érték» fogalmát már ismételten használtuk. Meg kell vizsgálni precízen mi rejlik mögötte. «Amint egy társaság, elsőd- vagy másodlagosan önmaga bizonyos értékeket teremtett, vagy bizonyos kívánalmaknak és szükségleteknek kielégítését lehetővé tette oly módon, hogy eszköz lett egy nélküle elérhetetlen célra, megvolt vagy elnyerte esszenciális értékét, mely a legkezdetlegesebb állapotból oda fokozódhatott, hogy a társadalom az egyén egzisztenciájának *conditio sine qua non*-jává lett.» Az egyénre vonatkozik tehát és nem a társadalom absztrakciójára. Vegyük csak ismét példának az állati házasságot. Ha egy hím a nőstény társaságát keresi, vagy megfordítva, akkor ezzel nem céloz mást, mint nemi gerjedelmének kielégítését.

E szükséglet kiélésében merül ki számára e társulás értéke. Természetesen távlatot tekintő szem megállapítja, hogy ez csak eszköz a fajfentartás nagyobb céljához, elfelejtkezve oly állatokról, melyek először, vagy csak egyszer közösülnek és amelyek nem is tudhatnak arról, hogy ez az aktus utódokhoz vezet, ami számukra egyébként is a legtöbb esetben igen közömbös. «Ha egy szociétás értékéről beszélünk, tárgyunknál csak az az érték jöhet számításba, melyben egy társadalom tagja odatartozása révén részesül. Más «értékről» a leggyakrabban nincs is módunkban véleményt mondani. Fel kell csak vetni a kérdést, hogy minő értéke van a legáltalánosabb értelemben egy állatfaj fönmaradásának és a feleletet illetőleg igen nagy zavarban leszünk.» Maguk az értékek végtelenül sokfélék, igen különböző természetűek lehetnek; materiális vagy ideális jellegűek. Az utóbbiakkal főleg azoknál a társadalmaknál találkozunk, melyeket Deegener konföderációknak nevez. Itt nem leljük nyomát sem olyan tüneteknek, melyek anyagias haszonra engednének következtetni. A kölcsönös szimpátia kielégítése, a másik jelenléte által okozott öröm lehet az egyetlen összekötő kapocs, amely sokszor fajilag is különböző állatokat (pl. varjakat csókákkal, délamerikai cérus majmokat más fajbeli majmokkal) összetart. Nagyon sok esetben «az egyetlen érzékelhető érdek szimpátikai szükségletek (örömök) kielégítése» (Espinás) és ennek tudományos valószínűségét szolgálja az a tény, melyet már Darwin megállapított, t. i. az alacsonyabb rendű állatok is épúgy éreznek örömet és fájdalmat, boldogságot és nyomorúságot, mint az emberek.

Deegener könyvének végleges megbíráását, rendszere analitikus felülvizsgálatának alapján a biológus van hivatva elvégezni, itt csak üdvözölni lehet e munkát, amely szociális érzéke és áttekintő konstrukciója révén bizonyára nagyot fog lendíteni egy még sok új ismeretet és gondolatot termő tudományon. De ezen túl: egy nagy tárgy kis térbe sűrítésénél sem nehézkes és fárasztó, sőt könnyed és kellemes előadása, de főleg szigorú természettudományos tárgyekezelése és kristályos kemény logikája, amellyel minden megragadott kérdést ismereteink végső határáig követ, predesztinálják e könyvet arra, hogy a nem búvárkodók és nem szakemberek közül is sokan élvezettel és haszonnal forgassák.

Podach Erich Frigyes.

A volt monarchia nemzetiségeiről. (Karl Kautsky: *Habsburgs Glück und Ende*. Berlin: Cassirer, 1918. 81 l.)

A szerző az e könyvben foglaltakat — mint előszavában említi — egy német munkások részére készülő lapban tette először közzé cikksorozat alakjában s így természetes, hogy népszerűen tárgyalja a kérdést. Minket különösen érdekel ez a mű, mivel velünk is részletesen foglalkozik s jövődöbeli szomszédainkhoz, különösen s majdnem kizárólag Csehországhoz való viszonyunkat a jövőben, tárgyalja. Foglalkozik a *határrendezés* problémájával: nyugaton ez könnyű lesz, de keleten nem, mivel itt a nyelvterületeket nem lehet szigorúan különválasztani.

Mikor egy ilyen, századokon át fennállott állam, amilyen Ausztria, természetes részeire bomlik, felmerül az a kérdés, hogy *mi tartotta azt eddig életben, mi tartotta össze oly hosszú ideig annak nemzetiségeit?* Az Engels utáni marxisták Ausztria fennállását a benne

elő népek érdekéből folyó *gazdasági szükségnek* tartották. Azonban a háború előtti gazdaságterületi összefüggés a háború után meg fog szűnni s ez Ausztriának, mint államnak végzete. Ausztriát valójában nem az érdekközösség, hanem a *hadsereg* és a *katolikus egyház* tartotta össze. A hadsereg egységét sohasem engedték megbontani a Habsburgok. E két tényezőt kivül legerősebb összetartó kapocs a *dinasztia* volt. Az uralkodók a nemzetiségeket egymás ellen uszították, hogy eltereljék figyelmüket a demokratikus reformok követeléséről.

A *lengyel* nemzetiség azért volt 1867 óta olyan nyugodt, mivel jobb dolga volt, mint akár Német-, akár Oroszországban.

Az *osztrák-németek* nagyon is reális érdekből maradtak hivek a Habsburgokhoz: mivel Bécsben akkumulálódtak az egész ország termékei s így a kapitalisták többsége közülök került ki, továbbá azért is, mivel az ország uralkodó nyelve, az udvar, a hadsereg nyelve a német lett.

A magyaroknak hosszabb fejezetet szentel Kautsky. Tisztán látja szerepünket a történelem folyamán bejövételünkől napjainkig. A harcias magyar nemesség úrrá lett a békés parasztság felett. Tiszta képét nyújtja a *gentry* és a *mágnás* szerepének: együtt védték a feudálismust, amíg lehetett, majd a bürokráciát igyekeztek kezükbe keríteni. A kiegyezés utáni állapotokat Jászi Oszkár tanulmányának alapján rajzolja meg s számokkal mutatja ki azt a tendenciát, hogy a népet, különösen a nemzetiségeket alacsony kulturnívón tartásák.

Csehországot geográfiai alakja és nemes ércekből való gazdagsága magas polcra emelték a Német-birodalom keretein belül is. Végig haladva történeti szereplésén, részletesen festi szerző a csehek helyzetét a fehérhegyi sorsdöntő csata után. Csehország kultúrája, nemessége, főpapsága, ipara *német* lett, az alsóbb néprétegeket germanizálták, úgyhogy a XIX. század elején cseh nemzetiségről alig szólhatunk. A cseh mozgalmak *kispolgári-proletár* jellegűek voltak, szemben a magyar *nemesi* mozgalmakkal. Nem csekély hatást gyakoroltak a csehek magatartására a «*romantikus politika*» s Magyarország 1867-iki «*vívmánya*». Rámutat szerző a csehek opportunizmusára nemcsak az osztrák-németekkel, hanem velünk szemben is: Csehország történelmi jogára hivatkoznak, miközben legkevésbé sem respektálják a magyar állam történeti határait. Csehország *stratégiai és kommerciális helyzete* kétségbeesítő lesz: három oldalról némettség veszi majd körül, negyedik oldalról pedig a valószínűleg kikötőnélküli Magyarország lesz a határa. Legkedvezőbb megoldás a *Német-birodalomba való visszatérés* lenne, de a jelen körülmények semmi kilátást sem nyújtanak arra, hogy a nacionalista fellángolást legyőzze a jól felfogott gazdasági érdek. Másik megoldás Kossuth konföderációs eszméjének megvalósítása lenne.

A könyv utolsó fejezetét a békekonferencia által megteremtendő *népszövetségnek* szenteli a szerző. Nem valószínű, hogy az európai állam-élet ezután is olyan lesz, amilyen a háború előtt volt; az *általános leszerelés*, melynek előfeltétele az összes népek részvételével létrejött döntőbíró, a békekötés után gazdasági szükség lesz; a stratégiai helyzetnek ennél fogva nem lesz jelentősége. Kautsky könyve bebizonyítja azt, hogy az *előzmények és a mostani körülmények természetes következménye Ausztriának részeire való széthullása*.

Fenyves Béla.

KÖNYVSZEMLE

Henry Urban: L'effort de demain. Les grands problèmes économiques. Paris: Perrin et Cie, 1917. 227 l.

Belga nézőpontból vizsgálja a háború utáni gazdasági kérdéseket, de konklúziói, a maguk általánosságában Franciaországra is alkalmazhatók. Azzal foglalkozik, hogy mi lesz az iparnak és a kereskedelemnek teendője a nagy világfelfordulás után, ami bizony a gazdasági élet felett sem siklott el nyomtalanul. Sok francia közgazdászról idéz s ezt oly mértékben teszi, hogy az egész mintegy ezen közgazdasági művek népszerűsítésének látszik. Azonban a meglehetősen terjedelmes munkáról mégse gondoljuk, hogy holmi szakkatalógus, mert a sok idézetet ügyesen válogatja meg a tárgy szempontjából s ezek mellett az író egyéni nézetei kifejtésére is elegendő gondot és helyet fordít. F. B.

Dr. Orel Géza: Szociális reformok iskoláinkban. Budapest: Lampel 1919. 32 l.

A rövid kis tanulmány témája igen aktuális: közoktatásunk gyökeres megreformálását, ennek módját, gyakorlati irányba való terelését s ennek az államra nézve üdvös következményeit tárgyalja. Egyesek által méltán hibáztatható egyoldalúságának maga a szerző adja magyarázatát, kijelentvén, hogy ez az értekezés elsősorban a «főváros ipari érdekeit kívánja szolgálni».

Rámutat a szerző a lateiner-túltermelésre, aminek csökkentését előnyösen mozdítaná elő az általános irányt képviselő iskolák számának — persze az elemi iskolák kivételével való — csökkentése és a szakiskolák számának nagy mértékben való növelése. Iparunk nagy elmaradottságának oka az, hogy bár fizikai erőnk bőven van, valódi munkaerőnk nincs. Az iskola megreformálását a tanítóképzésnél kell kezdeni. Részletesen ismerteti a *műhelyi nevelést*, a tanító mellett alkalmazott *contre-maitre*, műhelyvezető szerepét. A gimnázium alsó tagozatában felesleges a latin nyelv tanítása s az erre fordított időt praktikusabb tárgyakra kell fordítani. Kisebb, de jobb kézikönyvekre van szükség. Az eddigi oktatás túlságosan egyoldalú volt; az elemi iskola feladata mintegy felszínre juttatni «azon tehetségeket és képességeket, melyek csak elméleti nevelés által... elveszve maradnak». Az iparostanonc-tanfolyamoknak is át kell alakulniuk gyakorlati irányban. Ipari szakiskoláknak kell létesülniök különféle szakokkal.

Ezután a leányiskolák reform-tervét kapjuk, természetesen gyakorlati irányban. A kézimunka tanítását új alapokra kell fektetni:

nem haszontalan díszmunkák, hanem hasznos házi munkák készítésére kell a növendékeket tanítani. A polgári leányiskolák reformjára vonatkozó nézeteit néhány sorba tömöríti a szerző: «... a reformnál a gyakorlati irány vezéreljen bennünket, szüntessék meg lassanként a polgári iskoláknak egy részét, létesítsünk belőlük a modern kor szellemének megfelelően segédképzőket, a középiskolákba pedig, ha rendkívüli tárgyként is, de vigyük vissza a női kézmunkát s ha úgy tetszik, próbálják ki a leányoknál is az ipari abc-ét».

Néhány, *nagyrészt* helyes reform-tervvel szolgál még a szerző kérdések alakjában, melyekre a kérdéssel foglalkozók figyelmét akarja felhívni. Allítson fel iparossegédképzőket az állam, melynek elvégzése után az internacionális értékű segédi bizonyítványt nyernék a tanulók. Végül azon nézetenek ad kifejezést, amely gondolat különben az egész tanulmányon végigvonul, hogy *egy szebb jövőnek alapja az ifjúság gyakorlati irányú nevelése.*

Fenyves Béla.

Grabovsky Ad.: Wege ins neue Deutschland. Gothe: Perthes 1919. VI., 288 l.

A szerző konzervatív politikus, aki e kötetben a *Das neue Deutschland* c. folyóiratban megjelent vezércikkeit gyűjtötte össze. E cikkek egyaránt kiterjednek úgy a bel-, mint a külpolitikára. Foglalkoznak az imperializmus, a tengerek szabadságának, a parlamentarizmusnak, a vallásnak kérdésével, Bismarck-kal, Burckhardt-tal stb. stb. Különösen érinti az olvasót, ha ezt a némi kultúrérzék által enyhített német imperialista könyvet olvassa. Mintha egy kétszáz év előtti gondolatkör nyílnék meg előtte. Egy könyv, mely 1919-ben jelent meg és melynek előszavában az olvasható, hogy a szerző «elméletben még most is hive a fokozatos választójognak», hogy: «mese az, mintha az összes állampolgárok ugyanoly értékkel bírnának az államra nézve». A könyv azonban még ki sem került a nyomdából, amikor az események teljesen rácaffoltak a szerzőre, aki kénytelen volt egy külön lapon utóiratot mellékelni könyvéhez. Igyekszik föntartani álláspontját, körülbelül azon az alapon, hogy ha az események ellentétben vannak a szerző prognózisával, annál rosszabb az eseményekre nézve, őt egyelőre vigasztalja az a tudat, hogy még Elzászról szóló cikke sem avult el, noha arról, hogy Elzász a közel jövőben teljesen beleolvadjon a *Reich*-ba, a szerző is kénytelen lemondani. E könyv a régi konzervatív párt visszhangja. De hol van a tavalyi hó?

Manes Alfr.: Sozialpolitik in den Friedensverträgen und im Völkerbund. Berlin: Siegismund 1919. 63 l.

A társadalmi biztosításügy e legkitűnőbb szakembere e füzetben a nemzetközi munkásvédelmet és munkásbiztosítást sürgeti. Kiemeli Németország vezető szerepét e téren a háború előtt és azt, hogy ez külföldön is mindig méltánylásra talált. Minthogy a német nép most maga vette kezébe sorsának intézését, bizonyos, hogy e téren még további haladás várható. A világ összes nemzeteinél megvan az akarat, hogy e kérdést nemzetközileg szabályozzák.

Rudolf Kobatsch: Die österreichische Volkswirtschaft. Wien und Leipzig: Fromme, 1918. 93 I. Ara 1 kor. (österreichische Bücherei, 4. Bändchen.)

E kis könyv Ausztria közgazdaságának áttekinthető, nagyrészt statisztikai monográfiája. Gazdasági szempontból ismerteti a terület természeti adottságait, majd a lakosságot s annak különféle jellemzőit, továbbá az állami életet, természetesen még a Monarchia felbomlása előtt. Következik a mezőgazdaság és az ipar, valamint a háborús gazdaság leírása, utána a kereskedelemé és a közlekedésé. Szól a gazdasági szakoktatásról is. Tárgyalván a pénz- és hitelügyet, a biztosítást, a külkereskedelmet s a kereskedelmi politikát (itt kiemeli az agrár-vámokat), az állami bevételt, kiadást, adósságot, a népjóvedelem és nép nagyon vázlatával fejeződik be. (K. A.)

Max Verworn: Kausale und konditionale Welanschauung. Jena: Fischer, 1918. 52 l.

A Mach-hoz közelálló «pszichomonista» Verworn itt is e bölcselelő nézeteihez hasonló gondolatokat fejt ki. Az *ok* fogalma tudománytalan s a *feltétel* fogalmával helyettesítendő; oknak a legutoljára létesülő, az eseményt kiváltó feltételt szokták nevezni, de e megkülönböztetés, mint a példák mutatják, hiú. Az okfogalom valami misztikus, istenség-szerű. A feltétel viszont egészen tudományos: az esemény teljes determinációját adja. Csak szigorúan el kell különíteni az esemény valódi feltételeit járulékos körülményektől, melyek persze variabilisak, felcserélhetők, de a feltételek nem. Valamely összefüggési komplexumban nem szabad tehát a feltételeket mindjárt általánosnak venni, hanem ellenkezőleg *részletfeltételek*-be kell őket differenciálni a tapasztalás szerint. — A kondicionizmus teljesen empirista, más kutatási módszert nem ismer, sem *Ding an sich*-et, autonóm lelket, életerőt, akarat-szabadságot, sem különálló erkölcsöt, öröklést, betegséget, halált, mert nem egyedüli, misztikus okot keres, hanem a feltételek csoportját.

Mi úgy látjuk, hogy bár a kondicionizmus tudományos, pozitív fogalmazásai csak helyesíthetők, de tán elveti a kauzális világfelfogásban meglevő némi értékes magvat, értve ez alatt a feltételeknek különböző szervezetekbe válogatását, aminek nagyon is lehet értelme. Egyik eset ez a sok közül, melyekben az exakt gondolkodó a tudománytalan, érzelmi színezetű nyelvezetekre haragudva, kissé türelmetlen a mögöttük rejlő, sokszor figyelemre méltó tartalommal szemben. (K. A.)

Max Adler: Der Sozialismus und die Intellektuellen. 2. Auflage. Wien: Volksbuchhandlung Ignaz Brand & Co, 1919. 79 l. Preis K 4.

A szocializmus táborába özönlő szellemi munkások tájékoztatására újra kiadott s eredetileg a háború előtről való füzet az értelmiségnek a szocialdemokráciával való érdekszolidaritását világitja meg. Általában mentes a dogmatikus túlzásoktól s nagyjából helyesen ítéli meg a viszonyokat: az intellektuel «osztály érdek»-ének sem burzsoa, sem proletár, hanem elsősorban kulturális voltát; találó, ha nem is mélyreható pszichológiával vázolja a diákságnak, a burzsoa életnézés korlátai között megrekedett s az ez alól felszabaduló szellemi munkásnak

lelkiállapotát, egyáltalában azokat a mely pszichológiai változásokat, amelyeket a szociáldemokrácia megértése feltételez és magával hoz; erőteljes vonásokkal rajzolja a szellemi munkának a kapitalista rendben való fokozódó lealacsonyítását s azt a keserű rezignáltságát, amely a tőkészek zsebérdékei által vont fojtogató korlátok felismeréséből származik, összefoglalva a szocialista mozgalom ezirányú jelentőségét, négy főmomentum ismerhető fel benne: a tekintetnek a társadalom egészére való irányítása, a tudományos elmélyedés szellemének felébresztése, kulturális jelentősége, végül az említett rezignáció megszüntetése.

Látnivaló, hogy a szerző észrevesz problémákat, ha nem is szemléli őket egészen tárgyilagosan, kimerítően és átfogóan, amit egyrészt pártállása, másrészt az intellektuel-kérdésnek a háború előtti csekély aktualitása és kiforrotlan volta eléggé magyaráz. Ily módon már csak egy elmúlt időszak problémáit és szempontjait találjuk a füzetben, amely így annál inkább is csak akadémikus érdekű, mivel a ma már jelenné vált, de akkor még messze jövő kérdéseivel — talán meg nem látásuk, talán jelentőségük fel nem ismerése vagy talán csak még időszzerűtlennek látszásuk miatt — sajnos, nem foglalkozik. K. A.

Heinrich Lammasch: Das Völkerrecht nach dem Kriege. (Publications de l'Institut Nobel Norvégien 3. v.) Christiania: Aschehong & Co, 1917. 218 l. Ara 10 M.

Lammasch ezen művében a nép jog legfontosabb problémáival foglalkozik. A népjogot a világháború *nem* semmisítette meg teljesen; majd a nacionalizmus és internacionalizmus viszonyát tárgyalja, a nemzeti különbözőségeknek nagy kulturjelentőséget tulajdonítva. A művészet, vallás, tudomány internacionális jellegűek, de annál kevésbé a gazdasági tényezők, amelyek amely mértékben összekapcsolnak, épp úgy szét is választanak népeket. Reméli, hogy a háború után gazdasági területen sikerül majd nagyobb mértékű együttműködést létesíteni a népek között, tekintet nélkül arra, hogy a háború tartama alatt barátságos vagy ellenséges viszony állt fenn közöttük.

Lammasch támadja azt az állítást, hogy az internacionális szerződéseknek semmi értelmük sincs. Ez a támadás, illetőleg cáfolat a tanulmány legbecsesebb része. Végül a semlegesek jogairól és a közvetítő tanácsról beszél.

Lammasch könyve legnagyobb részét új és igen jelentős gondolatokat tartalmaz, melyekkel hadat üzen az új, *pacifista* népjog ellenégeinek. Hiszi és reméli, hogy a népjog és a népek békéje nagy és nemes hivatásukhoz méltón a jövőben szilárd alapokon fognak nyugodni. F. B.